

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóírat.

Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Kardos G. György

Itamár Jáoz-Keszt
Lichtmann Tamás
Szabolcsi Miklós
Székely Gábor
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Várai Emil

A megjelenést támogatják:
Nemzeti Kulturális Alap,
Magyar Sajtóalapítvány,
Táncsics Mihály Alapítvány,
Ronald S. Lauder Foundation,
New York

A héber és jiddis szavak
átírása a szerzők felfogását
tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt.,
NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő
Kereskedelmi Kft
és a Sziget Rehabilitációs
Kisszövetkezet.
Izraeli képviselő:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-6222121

A kéziratok szerkesztése
lezárt:

1998. február 12-én.

Szerkesztőség
és kiadóhivatal:

1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.

Telefon:

311-9214/136, 137

Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Szerkesztőségi órák
és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.

Lapunk e-mail címe:

szombat@c3.hu

Címünk az interneten:

http://www.c3.hu/~szombat

Előfizethető

a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP

11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán.

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomta: Szikra Lapnyomda

HAZAI DOLGAINK

- 2 Olvasóink írják
- 3 Pécsi Katalin: „Ne bánts
a holocaustot!” – Tűnődés
a holocaust történetének
oktatásáról
- 5 Hiányzó láncszemek
– Tankönyvek a holocaust
megközelítéséhez (*Nyíri András*)
- 6 Németország, USA, Izrael –
Mit tanulnak a holocaustról
az iskolában? (*P. K.*)
- 8 Megszületett
a Szombat Alapítvány

VILÁG

- 11 New York, Cordoba,
Dnyepropetrovsk
– Zsidó média a centrumban
és a periférián

IZRAEL

- 15 Égi csapás vagy áldás?
- 16 Állam az államban?
– Ex-szovjet bevándorlók
Izraelben

HAGYOMÁNY

- 20 Visi Tamás:
„Képmutató farizeusok”

KULTÚRA

- 26 Sanders Ivan: Végzetes
szabadság – A felvilágosodás
eszméi Földes Mária
A séta című regényében
- 30 Paradoxonok imakönyvei
(*Bíró Tamás*)
- 32 Lapozgatás az interneten
(*Feldmájer Sándor*)

Summary

According to new Hungarian legislation in 1997, taxpayers could channel 1 per cent of the income tax to various social organizations. A total of 8 million taxpayers channelled about Ft 2 billion (10 million USD) to various causes. In her report, **Fanni Hahn** found out that various Jewish organizations received about Ft 4 million (20 thousand USD) in this way.

The Swiss Fund for Needy Holocaust Survivors has begun the distribution of 400 USD for each Hungarian survivor of the Shoah. A small ceremony was held to celebrate the occasion, and those present were told that there will be a second round of compensation once each and every Eastern European survivor has received his/her 400 USD. This will take some time since many Jewish communities in Eastern Europe have still not prepared their list of survivors.

In his report on the Seventh Conference of the Jewish Media, **János Gadó** offers an overview of the Jewish papers, radio and television channels of the Diaspora. Smaller communities tend to publish a single paper, with a 1–2 hours weekly programme on radio and television; the 300 thousand strong and

strongly separated Jewish community in Argentina maintains a daily 24-hour radio and television programme, while the American Jewish media is as multi-coloured and diversified as American society in general.

Our article on Israel focuses on the Jewish immigrants from the former Soviet Union who form a strongly individual community, preserving many of their traditions from their former homeland.

In his article, “Hypocritical Pharisees?”, **Tamás Visi** documents – on the strength of evidence in Jewish and Christian sources – how a false picture of the Pharisees became rooted in Christian society; of how literate and learned men came to be identified with insincerity and hypocrisy.

Tamás Bíró offers a critical review of the new prayer-books published by the Lubavitch in Hungary.

Finally, we have included **Iván Sanders'** book review of **Mária Földes'** novel, *The walk*. The authoress from Transylvania in Romania (who committed suicide in 1975 in Tel Aviv) led a doubly minority existence as a Hungarian Jewish writer. In this novel she describes her exclusion from society and her eventual deportation.

Olvasóink írják

Nem parancsolat, csak „érdemdús cselekedet”

Az *alija* megítélése a *Halacha* irodalmában című cikkben (*Szombat* 1998. január) olvasható az a sommás megállapítás, mely a bevándorlással kapcsolatos két kifejezést Mózes első könyvéből eredezteti. Itt azonban csak a szavak használatára találunk példát – mégpedig a szó későbbi értelmében. Maga a járad kifejezés, melynek megfelelője az ugariti jrd, az akkád (w)aradu és az arab varad: (egy állat) lemegy a forráshoz (, patakhoz), valóban a magasabbról az alacsonyabb helyre tart jelentést hordozza. Ez szemléletesen megtalálható a Járdén folyó nevében, mely a Hermon-hegy lábánál, a Golán-fennsíkon ered és a világ legmélyebb pontja, a Holt-tenger felé tart. Alsó- és Felső-Egyiptom megkülönböztetése sem a kulturális, gazdasági, hatalmi centrum elhelyezkedésére utal, hanem éppen ellenkezőleg, a Nilus folyásirányát követi, ahol a forrás felső és a deltavidék az alsó megnevezést

kapta. Hogyan lett Egyiptom mélyebben fekvő terület? Két okból is. Egyrészt, mert Egyiptom a Jordán folyását követve annak „alsó” irányában fekszik. Amikor Ábrahám megesketi szolgáját, hogy fiának, Jicháknak, apja pátriájából hoz feleséget, a szolga útnak indul (vájélech) Aram Naharajimba. Ésszerű lenne, hogy bármely irányba induljanak el, Kánaán földjéről „lemenjenek”. Köztudott azonban, hogy Mózes Öt Könyve időben is sokféle, későbbi szerkesztés eredménye, így az említett kifejezések már hordozzák a Szentély áldozati rendjéhez kapcsolódó jelentést is. Az „alija leregel” nem csupán a Jeruzsálem hegyeire való felmenetelre utal, a három zarándokünnepen (Pészach, Sávot, Szukkot), hanem a Szentélyhez járuló lelki felemelkedését is magában foglalja. Az alija tehát a lelki, fizikai magaslatra hágást egyaránt jelenti, míg Egyiptom a szolgaság, vagyis a süllyedés, az alacsonyabb rendű létforma kifejeződése. A jerida szó, akár Ábrahám viszonylatában, már a később bekövetkező eseményeket sugallja. Így lesz Egyiptom, nem csupán földrajzi, de erkölcsi értelemben is alacsonyabban, mélyebben fekvő terület. Ez tehát a másik ok, amiért a szó, eredeti földrajzi fekvést jelölő értelme mellett, erkölcsi jelentéssel is kiegészült.

A továbbiakban a betelepülés mellett és ellen szóló érvek összegyűjtésével találkozunk. A rabbi Jonatánnal, Juda ben Betérával és Mátjá ben Cheressel kapcsolatos midrás szavai: „Jesivát Erec Jiszráél sekulá keneged kol hámicvot sebátorá” (Izrael Országában való tartózkodás felér a Tóra összes parancsolatával), félreértésre adhatnak okot. Ugyanis a „jesivá”, nem csak *letelepedést*, hanem *tartózkodást* is jelent. És ennek egybemosása, és az erre vonatkozó különbségtétel hiánya jellemző a gondolatmenetre. A „keneged kol hámicvot sebátorá” (a Tóra összes parancsolatával (szemben) kifejezés azt jelenti, hogy itt olyasvalamiről van szó, ami nem tartozik a Tóra parancsolatai közé, a kifejezés itt elsősorban minősítő jellegű. (Ha a Tóra parancsolata lenne, mint annak része nem lehetne egyenértékű az egészszel. A Tóra egyetlen parancsolata sem érhet fel az összessel, ezáltal önmagával sem, nem beszélve azokról a parancsolatokról, amelyek a Szentély pusztulásával érvényüket veszítették, és aminek tényén a *megváltás* nélküli pusztaság „ott tartózkodás” nem változtathat. A cselekedet, végrehajtóját nem váltja ki (lo jácá) a Tóra parancsolatainak kötelezettsége alól, különösen nem az összes alól.) A kifejezés, itt elsősorban a cselekedet hallatlanul nagy érdemének kifejezésére szolgál. (Egyébként maga a „micvá” szó modern használatának erkölcsi tartalma is mintegy ráöltözik a szó eredeti parancsolat jelentésére.) Ha tehát nem a Tóra egyik parancsolata, hanem csupán érdemdús cselekedet, akkor nem is az előző, az eredeti parancsolat megismétlése (ami viszont törai parancsolat), amit az Ősatyák már véghezvittek, és ami egyszeri volt. (Ezért foglalkozik Rambam olyan részletesen a Kesusát Erec Jiszráéllal, azaz Izrael Országának (területi nem pedig politikai értelemben véve) megszentelésével. Amikor Jehosúa ben Nun vezetésével elfoglalták az országot, azzal

örökre megszentelték. A halacha álláspontjának képviselői szerint, Ezra es Nechemia visszatérésével másodszor is meg kellett szentelni az országot (a Szentélyhez fűződő parancsolatok értelmében), ekkor azonban – másodszor – ez örökre megtörtént. S bár a Második Szentélyhez fűződő parancsolatok, a Szentély pusztulásával érvényüket veszítették, a szentség maga nem szűnt meg. Mindez azt jelenti, hogy Kánaán elfoglalásának parancsolata azok közé tartozik, ami már véghezvitele után érvényét veszítette, tehát nem a Szentély pusztulása nyomán vált, mint hozzá kapcsolódó parancsolat, érvénytelenné, a messiási időki.)

A „micvát jesivát Háarec”, ‘az Országban tartózkodás érdemdús cselekedete’, tehát nem törai parancsolat, ezért nem is kereshető a Tórában; nem parancsolat, vagyis nem kötelezően végrehajtandó cselekedet, melynek emulasztása vétéknek számít, hanem csak érdemdús cselekedet, jöllehet a parancsolatok betartása, azaz végrehajtása maga is érdemdús cselekedet, hiszen ‘Istennek tetsző’. (Igy a zsidó vallást minden más vallástól megkülönbözteti az, hogy a leghétköznapiabb cselekedetet is, a hozzá kapcsolódó parancsolatok által erkölcsileg minősíti, ezért válik életforma vallásá, az alig négyszáz éves múltja visszatekintő Sulchán Áru ch zsidóságnál. A középkori, és az azt megelőző zsidó vallás is ilyen volt, csak másfajta mértékben.) S mivel a zsidó vallás ‘érdemdús cselekedete’, magától értetődően nem szükséges semmiféle parancsolatokat összegző jegyzékbe felvenni, hiszen a zsidó vallás minden parancsolatával a Szentföldre vonatkoztatja magát. (Az egyiptomi kivonulásnak első és legfontosabb célja a szinaji Tóraadás.) Nem szükséges e helyt külön elemezni, miként vált a ‘micvá’, parancsolat, kötelezően (Istennek tetsző módon) végrehajtandó cselekedetből, melynek elmulasztása véték, ‘micvává’, vagyis választható, ám erkölcsileg minősített cselekedetté.

A vallási szaktekintélyek, tehát, az azonos alakú jesivá szóval kifejezett ‘betelepedést’ a hozzá csatlakozó micvá kifejezéssel (parancsolat értelemben) tiltották, míg az ‘ott tartózkodás’ (Folytatás a 32. oldalon.)

Fizessen elő Ön is!

Még mindig nem késő! Ne felejtse el megújítani *Szombat*-előfizetését 1998-ra!

Amennyiben egész évre (összesen 10 *Szombat*-számra) előfizet – belföldre 2000 Ft-ért, külföldre 40 USD-ért (légipostázással) –, nem érinti az esetleges évközi áremelés. Aki a jelzett összegnél többet szán a *Szombat* céljaira, lapunk jövőjét, prosperitását segíti elő.

Az alábbi megrendelésre belföldre csekket küldünk Önnek, külföldről közvetlen banki átutalással fizetheti elő a *Szombatot*.

Címünk: Szombat szerkesztősége
1065 Budapest, Révay u. 16.

Tel.: 311-9214, tel/fax: 311-6665

— levágandó —

Megrendelem a *Szombat* című folyóiratot 1998-ra, 2000 Ft-ért. Az előfizetési díjat az önök által küldött csekken kívánom átutalni.

Név:

Cím:

.....

Segítse Ön is a rászorulókat!

Számos, főként nyugdíjas olvasónk jelezte, hogy az év elején megemelni kényszerült lapár miatt nem tud 1998-ban előfizetni a *Szombatra*. Kérjük mindazokat, akiknek ez módjukban áll, teremtsek meg a lehetőséget, hogy a rászorulóknak ne kelljen nélkülöznie az évek során rendszeres olvasmányává vált lapunkat, s fizessenek elő számukra egy-egy évfolyamot.

Aki eddig nem jelezte, hogy ez okból nem újította meg előfizetését, kérjük, írjon vagy telefonáljon szerkesztőségünknek, s mi a „segélyalap” feltöltődése nyomán igyekszünk mihamarabb postázni a *Szombatot*.

PÉCSI KATALIN

„Ne bántsod a holocaustomat!”

Tűnődés a holocaust történetének oktatásáról

Láttam egy fantasztikusan érdekes filmet a tavalyi Izraeli Filmhéten. A címe azóta se megy ki a fejemből: „Ne bántsod a holocaustomat!” Ennél frappánsabban aligha lehetne kifejezni a holocaustra emlékezés dilemmáit. A film kerettörténetében – eddig a non-fiction – egy akko-i, nezmzetközi szintársulat tagjai darabot készülnék előadni a holocaustról.

Egy láthatatlan riporter – vagy maga a rendező? – végigkérdezi a fiatal színészeket, mit tudnak a holocaustról. Semmit, nem sokat, valami rémlik... – efféle válaszok sorjáznak a ragyogó napsütésben, a ragyogóan szép és értelmes tekintetű szabre, arab, afrikai stb. fiatalok szájából. Persze néhányuknak azért van némi fogalma: az ő szülei /nagyszülei európai menekültek.

Gondolom, hasonlóak lennének az arányok bármelyik kelet-európai országban, különösen, ha a tizenéveseket kérdezzetnénk. Amerikában vagy a hajdani Nyugat-Németországban persze más a helyzet (a keleti részre mindez még nem vonatkozik): ott hosszú évek óta törvény írja elő, hogy az iskolákban is szembe kell nézni mind a tényekkel, mind a felelősség kérdésével. Tehát ideje lenne már nekünk is háborgatnunk a holocaustt lassan feledésbe süppedő témáját. De hogyan tegyük, hogy el ne sikkadjon a lényeg, de ne is bántsuk a magunk/mások holocaustját? Hogy a kötelező holocaust-óra ne fagyjon bele egy fizikaóra rideg tárgyilagosságába? Hogy a tények és tanulságok nem kerüljenek fényérvényi távoltságba a gyerekek életétől, akár a pún háború vagy a cukorgyártás fázisai? Hogy ha a nagy számok és fontos történelmi dátumok mellett sikerül sorsokról és emberekről is beszélgetnünk, kibírjuk, hogy ott, az osztályteremben óhatatlanul felettünk lebeg majd saját sose-ismert nagymamánk, testvérünk, Primo Lévínek képe is? Mi lesz a holocaustunkkal, ha csak egyetlen gyerek is ásitózni kezd? Vagy almát rágcsálni, netalántán poénkodni? Mi a teendő, ha bármelyikük sírva fakad, az

osztály talán „terápiás közösséggé” alakul át? Vagy éppen fordítva: az „erősek” rávetik magukat a „gyöngére”, aki balgán kiszolgáltatta magát, és „bántják a holocaustját”? Esetleg óra után fizikailag is bántják őt magát?

A filmbeli szintársulat nem-realista módon közelít a témához, hiszen ha a holocaust megtörténte józan ésszel fel nem fogható, akkor hogyan is lehetne ábrázolni a valóság szabályai szerint. Egyes színészek, hogy testileg-lelkileg alkalmasak legyenek szerepük megformálására, különös tréningbe kezdenek. Az egyik afrikai születésű fiú néhány hónapra Németországba költözik, hogy a maga bőrén tapasztalja meg, milyen érzés a megkülönböztetés, a kirekesztés, a fizikai bántalmazás. A kísérlet – hála a szkinhedeknek – kiválóan sikerült. Megtapasztalta. Az egyik lány – szülei német túlélők – az éhség „élményét” akarja megtapasztalni: koplalni kezd, és az anorexiások halál-közei állapotába éhezeti magát. Testi-lelki roncsként sokkolhatja majd a holocaust-darab közönségét.

És máris itt van a következő kérdés. Sokkolódnunk kell-e ahhoz, hogy felfogjuk a felfoghatatlant? A film válasza – és ez már a fikció világa –, hogy talán igen. A holocaust-túlélő ab-ovo sokkolja a környezetét. A túlélő – a koplalóművészno felejthetetlen alakításában – az egész világot a holocaust perspektívájából éli, és nem hagyja békén az emberiséget. Állandóan emlékezni akar. Meg emlékeztetni. Kellemetlen egy figura – még

Izraelben is. Túlérzékeny, már-már totál őrlt. (Depresszió, mánia – egyre megy!) A film expresszív családi jelenetében a túlélő anya a zongora alatt kúszva kergeti kétségbeesetten menekülő fiát, és ríkácsolva sorolja az újabb és újabb borzalmakat. A fiának is át kellene mennie mindazon, amin ő valamikor átment. A második generációnak is az áldozat szerepkörében élni. Különben hogyan is érthetnék meg egymást? De a békében születettek, a zsidó államban felnövekedők semmit sem szeretnének kevésbé, mint az áldozat szerepét. Eszük ágában sincs gyengének, eltaposhatónak mutatkozni. Nem is azok.

Ez a holocaust-emlékezet alapvető dilemmája.

Láttam egyszer a gettó-emlékünnepegre kivezényelt zsidó gimnazistákat vonalzókkal kardozni a Dohány utcában. Láttam amerikai, kipát viselő gyerekeket lökdösődni-viháncolni a Jad Vases emlékfái között. November hetedik-szindróma. A gyerekek viselkedése érthető: a holocaust mint téma nem érintette meg őket. Lehet, hogy csakis kognitív módon nem is érintheti. Könnyű elhárítani azt, amiről jobban szeretnénk, ha nem ránk vonatkozna. Könnyebb elviselni a pún háborút...

Léteznek mégis holocaust-múzeumok, vannak évente ismétlődő holocaust-emlékezések. Egyes országokban holocaust-órák is az iskolában. Ám az ismétlődés üntet és elidegenít. A kiállítások nagyzemi jellege, az idegenvezető hadarása, a turistacsoportok tülekedése és vakuvillogtatása úgyszintén. És feleltetni talán lehet a holocaustból? Dolgozatot íratni? („Négyes alatt kaptam a kermatóriumokból...”, „Bárcsak Auschwitzot húznám!...”)

Az izraeli filmben felbukkan a Jad Vases Múzeum lépcsőfordulójában a holocaust-áldozat kísértetfigurája – valamelyik tárlóból léphetett elő? Az anorexiás lány játssza – ki más! –, és lehetetlenül idejétmúlt ruhájában, ellenállhatatlanul szuggesztív tekintetével, mag-

nesként vonzza maga után a döbbszent turistahordát... Bámmennyire képtelennek is látszik a helyzet, hogy egy decens múzeumban egy ilyen szármalás kísértet nyomában loholnak a látogatók teremről teremre, tárlótól tárlóig, tökéletesen érthető: a történet órála szól, a saját holocaustjába vonja bele a szavavesztett hallgatóságát. Nem kognitíven átadható ismeretről van már szó csupán, hanem emóciókról is, és eképpen az attitűdök alapvető megváltozásáról. (Kétszer jár-tam már a Jad Vasem Múzeumban az Izraeli Filmhét óta, és a lelke-m mélyén nagyon reménykedtem, hátha elem ugrik a Legautentikusabb Idegenvezető valamelyik lépcsőfordulóban...)

A kognitív-felvilágosító módszerrel szemben az átélés-sokkolás lenne tehát az egyedüli üdvözítő út? A Washingtoni Holocaust Múzeum, amely néhány évvel ezelőtt nyílt meg, és már felhasználhatta a Jad Vasem-koncepció tanulságait is, más módon akar hatni a közönségére.

A hi tech-nek köszönhetően – videó-installációk, computer-technika, interaktív keresés stb. – az izraelinél jóval hatalmasabb anyagot halmozott fel. De nemcsak önmagában a mennyiség lenyűgöző, hanem az is, hogy egyszerre megváltozott az érdeklődésünk fókusz: a „hivatalos történelem” mellett ott a „privát történelem” is: magánlevelek, családi fotók, magnóra rögzített tanúvallomások iszonyatos tömege. (Igazságtalan lenne, ha elvitatnám a Jad Vasemtől a privát történelem felé tett nyitást: a gyerekáldozatok nevének véget nem érő felsorolása a Gyermek Kiállításon ugyanerre a hatásra épít: a nevek közvetlenül megérintenek. Hasonlóképpen megrázó volt a Radnóti Színházban tartott emlékünepség 1994-ben, ahol színészek órákon át, „váltott műszakban” olvasták fel az elpusztult magyar zsidók neveit.)

A kiállított anyagon túl, Washingtonban maga a múzeumépület is sokkol. A belső kiképzés börtönre emlékeztet: az irdatlan betontömeg látványa, a vaslépcsők és vas átjáróhidak döngése a lábunk alatt – egyaránt táplálja a szorongásunkat. Hát még az óriás lift, amit csak akkor indítanak föl az emeletre, ha megtelt, ha kész a transzport, és az ajtót úgy zárják ránk kívülről, vezérő gomb belül – vagy hívó gomb az emeleten – nincsen. Látogatásom a kiállításon rögtön sokkal kezdődött: egy 50-es amerikai turistánón kitért a klausztrófia, és vemi kezdte a vasajtót, hogy azonnal engedjék ki... Mire feljött érte a következő lift az új transz-

porttal, már egy egész teremnyi látogatónak remegett a lába, a gyomra... Ebben a múzeumban a nézőnek-látogatónak nem elég megtudnia bizonyos dolgokat, együtt is kell éreznie az áldozatokkal. Ezt szolgálja pl. a „személyazonossági igazolvány”, amit még a kiállítás megtekintése előtt vehet magához a látogató: a kiállítás emocionális élményei közepette maga is azonosulhat ezzel a valaha valóban létezett személlyel, majd a látogatása végén, ha kedvet érez hozzá, az interaktív computer program segítségével, kiderítheti az igazolvány valódi tulajdonosának a sorsát. Hatásos lehet ez az eljárás – persze ha hagyjuk, hogy hasson –, akár csak a néhány évvel ezelőtti, budapesti, várbeli holocaust-kiállításon az a gesztus, hogy az előcsamokban felvett kavicsokat a végén lerakhattuk a magyar zsidó áldozatok szimbolikus sírjára.

Az állami iskolákban azonban még sűrű a csönd

Az iskolai holocaust-oktatás további problémákat is felvet. Múzeumba – elvileg – önként megy az ember, a tanórán viszont kötelező a részvétel. Működik-e az emóciókkal telített kommunikáció egy kötelező órán? 30-40 gyerekkel? Egy, csak kényszerből tanító tanárral? Olyan csoportdinamika közepette, amiről az óra után távozó tanárnak esetleg fogalma sincs? (Egy továbbképzésen hallottam egyszer egy patinás vidéki gimnáziumban tanító, vezető történelemtanár szájából, hogy ő azért áldoz fel egy teljes órát a II. világháborús tananyagból a holocaust témájára, mert ilyenkor legalább megtudja, kik a zsidók az osztályban. Ugyanis hirtelen olyan tanulók is figyelni és jelentkezni kezdenek, akik máskor sosem szoktak...)

Aztán itt van még néhány részlet. Washingtonban az effélékre is gondoltak. Például: a múzeum épületében – kegyeleti okokból – tilos az evés-ivás, a büfé is egy külön épületben kapott helyet. Mit tehetünk az osztályteremben, hogy ne legyen kegyelemsértő a környezet? Hogy intim legyen a hangulat az intim megnyilvánulásokhoz? Hogy minden gyerek meg merjen szólalni? Hogy ne zavarjon a csöngő, a benyitogatás, a következő 45 percek feleltetései a réme – hogy az iskolai holocaust-„foglalkozás” más-milyen legyen, mint egy iskolai óra?

Izraeli tanárok panaszkodnak, hogy néha nagyon nehéz áttömiük a diákok közönyösségén. A gyerekek únják már ezt a régi históriát. Amerikában és Németországban a holocaust-tagadók, a neonácik uszályába került fiatalok jelennek gondot. Nekünk Magyarországon még alig van tapasztalatunk. A Lauder Iskolában, vagy a szarvasi táborban sikerült már néhány emlékezetesen hatásos megemlékezést és beszélgetést tartani. Az állami iskolákban azonban még sűrű a csönd: még jó esetben is csak a történelmi eseményekbe ágyazva, az alapvető tényközlésre szorítkozva, burkoltan esik szó a zsidóüldözésről.

Született azonban nemrég egy állami közti egyezmény Izrael és Magyarország között, a holocaust-tanítás jövőbeni magyarországi bevezetéséről. Tavaly tavasszal meghívást kapott az első magyar tanárdelegáció egy kéthetes, intenzív tanártréningre, a Jad Vasem tanártovábbképző részlegébe. A szándék tehát már adott, és elvileg az új Nemzeti Alaptanterv is kedvez a tantárgy bevezetésének. A gyakorló tanárok azonban szkeptikusak. Nincs idő. Az érettségi-felvételi előtti két évben különösen nincs – pedig ez a NAT által tartalmilag üresen hagyott periódus látszik alkalmasnak az efféle, nem-tantárgyszerű és nem-felvételi pontokra váltható, ám igen fontos témák tanítására – mert a továbbtanulni kívánó diákok a finis előtt már éjjel-nappal a felvételi-előkészítőikkel vannak elfoglalva (... a többi meg örüljön, ha korrepatálások árán egyáltalán le tud érettségizni). Aztán itt a következő kérdés: mit is kellene tanítanunk? Történelmi tényeket csupán? Vagy egy tágabb összefüggés rendszerében: a rasszizmus, intolerancia, kirekesztés témáit? Nem kellene irodalmi művekre, filmekre is támaszkodnunk? Beleépítsük-e az antiszemitizmus témáját egy tágabb, kultúrtörténelmi témakörbe? A zsidóságot csakis az áldozat-szerepben mutassuk-e be, a többbezeréves kultúrórökségből kiszakítva? (A legújabb holocaust Múzeum, a New York-i már eképpen, azaz a zsidó hagyományba és kultúrába ágyazza a témát).

Ha szeretnénk egy efféle önálló, a történelemtől emancipálódott, komplex „tantárgyat”, akkor milyen órá(ko)n tanítsuk? Ki tanítsa? Milyen szakos legyen a holocaust-szakértő tanár? (Csapatmunkára már gondolni se merjünk! – ekkora felfordulást, ennyi fizetésért?) Aztán: magát a holocaust fogalmát csak a zsidó-

ságira vonatkoztassuk, vagy bennefoglatassák a cigányok, a homoszexuálisok és az elmebetegek szisztematikus kiirtása is? És mi legyen a mai etnikai tisztogatásokkal? Hallgassunk Ruandáról és Boszníáról? És máris jön a hogyan kérdése, amely nem elválasztható a célunktól. Ismereteket adjunk át / kérjünk számon csupán, avagy a gyerekek vitakedvét és – készségét serkentsük? (Az utóbbi igen-csak „időrabló” dolog!) Adjunk teret az egyéni és csoportos kutatómunkának, avagy a tanár legyen a legfőbb tudás birtoklója? (Az internetet használó diákoknak egyre természetesebb az önálló kutatás, és rengeteg remek holocaust-anyaghoz lehet hozzáférni a web-en; hosszútávú „projectként” elképzelhető a diákok „oral history” gyűjtése is, azaz túlélő-interjúk készítése, stb.) Ha a tanár lemond a mindentudó szerepéről, akkor hogyan, milyen kritériumok alapján értékelheti a diák munkáját? Továbbá: belemerjünk-e vágni a személyes problémákba? Fel lehet-e, fel kell-e támasztani a diáknak és/vagy a tanáknak, hogy zsidó? Tisztán verbális legyen a holocaust-óra, avagy kapjanak teret esetleges kreatív tevékenységek is? (Egy érdekes, de széleskörűen vitatott amerikai program kísérletezik efféle non-verbális megközelítésekkel. Nemrég, a program készülő magyar változatának a tanártréningjén a magam bőrében is tapasztaltam, milyen elborzasztó dolog az, amikor hiteltelen – nem eléggé felkészült és meggyőző – vezetők a helyi kultúrkörnyezettől idegen tevékenységeket akarnak ráerőltetni a résztvevőkre... Tökéletes bumerángthatás!)

Több kérdőjelet használtam eddig, mint pontot a mondataim végén. Jelenleg magam is egy középiskolásoknak szánt holocaust-tananyag megírásával foglalatostokodom, és félok, hogy minél jobban beleásom magam a munkába, a kérdőjelelek annál inkább sokasodnak.

Kell-e egyáltalán tanítani a holocaustot? Mekkora a kötelező tanítás nyeresége és vesztesége? Ha tanítani akarjuk, hogyan nyúlunk a témához? Racionálisan tárgyaljuk, avagy inkább a filmekből, regényekből, visszaemlékezésekből kibontakozó, sajátos világ felől közelítve? Milyen legyen az általános és az egyedi aránya? Hogyan őrizzük meg az egyetlen ember sorsát is a hatmillió között? Vonjunk le történelmi vagy morális tanulságokat a holocaustból, avagy csak megérteni próbáljuk a megérthetetlent? És egyáltalán: *mit tegyünk, hogy ne bántsák a holocaustunkat?*

Hiányzó láncszemek

Tankönyvek a holocaust megközelítéséhez

Tudomásom szerint utoljára 1994-ben, Raj Tamás szerkesztésében és a Makkabi Kiadó gondozásában jelent meg *„A gyerekeknek nem mindig mondják meg az igazat”* címmel egy tanulmánygyűjtemény, melyben 1992-ig dolgozták fel jeles kutatók a téma ebbéli vonatkozásait is. A hangsúly a korábbi évtizedek elfojtásaira, bántó megfogalmazásaira és torzításaira esett. A hagyományos tananyag ismeretközpontú és szigorúan unilineáris műtfeldolgozásának kínos hiányosságaira igyekezett felhívni a figyelmet.

Ez alkalommal – tetszőlegesen – továbbra is olyan középiskolában használatos történelemtankönyvbe próbáltam betekinteni, melyekhez minden nehézség nélkül hozzájuthatunk a jelenlegi tankönyvpiacra. Nincs semmiféle információ arra vonatkozóan, hogy egyikük másikkal mennyire terjedt el, mennyire „népszerű”.

Az öt tankönyv főbb adatai a következők:

1. Történelem IV. 1914-1990., szerk. Magyar Lajos Alapítvány által felkért munkaközösség, Benkes, Borsányi... és mások, Cégér Kiadó, Budapest, 1993.

2. Salamon Konrád: Történelem IV. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.

3. Horváth Csaba: Történelem „mindenkinek” III. Az újkor és a legújabb kor 1849-1994. Pécs, 1994.

4. ifj. Lator László: Történelem IV. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

5. Hosszú Gyula: A század fele (1914-1945). AKG Kiadó, Budapest, 1996.

Már most tudjuk, hogy nemcsak valamilyen ismeretanyag rejtezik e könyvekben, hanem a tanulói attitűdöket befolyásoló egyéb mozzanatok is. Nem szívesen bár, de ezúttal el kell tekinteni annak részletes bemutatásától, hogy a tankönyvek az adott ismeretanyagon kívül milyen módszerekkel és milyen speciális üzenetekkel jelenítik meg ezt a témát.

Tekintsük úgy, nem ok nélkül, hogy a tankönyv valóban az egyik meghatározó referencia és ismeretforrás. Gondolom, emellett a tanár (attitűdök, tudás-készlet, stb.) is hasonló rangot vívhat ki a többi ható tényező között.

Benkes, Salamon, Lator és megszerítésekkel Horváth közös jellemzője, hogy a szigorú kronologikus feldolgozás útját követik azzal az obligát célkitűzéssel, hogy hozzásegítsenek a tények rendszerbe foglalt ismeretéhez, a törvényszerűségek és összefüggések felismeréséhez. Szögezzük le azt is, hogy ebben a hagyományos, merov tantárgyi menetben a követelmény elsősorban az ismeretanyag és maximális ténytudás. Néhány jellemző példát kiragadva igyekszem a továbbiakban bemutatni tankönyveink szemléleti és témakezelési sajátosságait. Benkes egyik speciális szempontja, hogy a zsidóságot nemcsak az áldozattá válás kontextusában mutatja be, hanem igyekszik például a művelődési és életviszonyok egyik alkotó komponenseként elhelyezni). A német megszállást követően a magyar felelősséget viszont egy mondatban intézi el ekképpen: *„...többsszáz ezer zsidó származású magyart gyilkoltak meg”*. A totális háború összefoglaló fejezetében az anyagi károkról számszerűen esik szó („kb. 1,5 billió dollár”!), míg más „kardinális” veszteségekről csak relativizálóan beszél. Kiemelendő, hogy külön mellékletben közli teljes egészében az ún. Auschwitz-jegyzőkönyv (1944. május 25.) szövegét (l. 246. o.).

Konrád jellegzetes torzító szóhasználat (és szemléletmódja) tükröződik akkor, amikor a legbrutálisabb tények felvetésekor nem állal általános alanyú szerkezetet használni, vagy csak a németek kezdeményező szerepére hárítja a felelősséget magyarországi események kapcsán. Sőt, Horthy egyértelműen csak megmentőként kerül szövegösszefüggésbe akkor, amikor a budapesti zsidóság egy részének megmardásáról van szó. A szerző beállításait és interpretációját kiegészíthetnék hagyo-

mányos tankönyvi kellékek, melyek pl. rövidebb forráskritikai elemzésre adhatnának alkalmat, ilyenek azonban sajnos nincsenek. Lator hangsúlyosabban és részletesebben tér ki a zsidóüldözés előzményeire, s a világháborúról szóló blokkban külön fejezet taglalja a zsidóság sorsát. (Wannsee, Eichmann, haláltáborok, stb. 23 sorban. Következten viszont, amikor A. J. P. Taylort idézve „... talán négy, talán hatmillió áldozatról” esik szó, amit húsz oldallal később már egyértelműsít (6 millió). A magyar felelősséget már az újvidéki razzia kapcsán is erőteljesen felveti. Az előző szerzőkhöz képest jobban betekintést enged a tragédia kis lépéseinek mozzanataiba. Wallenbergről, egyéb civil és nem civil mentőakciókról is arányosan többet tudhatunk meg. A holocaustról szóló rész terjedelmi aránya: 75 sor, kb. 2 oldal, kb. 4 százaléka a világháborús blokknak.

Horváth tankönyve nem a klasszikus felépítést követi. A tanulásszervezés speciális megoldásai is ezt erősítik, noha fényképanyagot egyáltalán nem tartalmaz. Egy szélesebb körű („mindenkinek”!) célcsoport igényeit igyekszik figyelembe venni, amely inkább az érettségi és egyetemi felkészítés segédanya-

gának tekinthető, ami nem baj. Az előző tankönyvekhez képest fele akkora terjedelemben esik szó a világháborúról és arányosan (aránytalanul?) szűkül és torzul el a holocaust bemutatása. Tematikusan csak a deportálás kerül kiemelésre (Eichmann, felelősség, Wallenberg, stb. nélkül). Egy további megfogalmazás is enyhén szólva felületes: „Magyarország embervesztesége ... elérte a 900 ezret! Ebből a nagy többséget a polgári áldozatok jelentették (az elpusztított zsidók, ...”

Utoljára hagytam Hosszú Gyula tankönyvét, mely az eddigiektől koncepcionálisan, szerkezetileg, vizuális megjelenítésben, stb. eltérő társadalomismereti tananyag. Tanárként ebben a műfajban (lineáris történeti feldolgozás) pillanatnyilag nem találok jobbat. Szemléletmódjában az egyoldalú politikaközpontúság felől a társadalomtörténet irányába mozdul el, melyben a demográfia, a lakókörnyezet, a mentalitás, stb. is történelmet konstituáló szerepet kap. A szokásosnál több forrást, képet, térképet tartalmaz, vagyis módszertana az önállóbb tanulói tevékenységre épít, ily módon is növelve a tananyag motivációs erejét. Véleményem szerint mintaszerűen próbál lehetősé-

get teremteni a többszámú múltbeli tájékozódásra, ami kicsinykét növelheti az esélyt annak, hogy egyéni választásra és önmeggyőződésre alapozódjon a diákok önépítése. A világháború tárgyalásán belül több mint 10 százaléknyi rész foglalkozik a zsidóság helyzetének változásaival. Néhány elemzendő feladat: Borsányi György tanulmányrészlete az antiszemitizmus előzményeiről, Szabó Dezső regényrészlet, gyerekvers és karikatúra a Stürmerből kommentárral, a zsidó nemzetiségizmus bemutatása haszidokkal és cionistákkal, a zsidótörvények parlamenti vitájának részletei, a hivatalos magyar porhintés, mentők, a számvetés szükségessége.

Ez a könyv átvezetésül is szolgált, mert átmenetet is jelent az eddigi tananyag-típushoz képest: Az újabb – külföldi mintára készülő –, már nem pusztán ismeretközvetítő célú könyvekben a hangsúly az ismeretekről a tanulói tevékenységekre, ezen belül a személyes döntésekre, a felelősségvállalásra helyeződik. A fókusz nemcsak az áldozatok és elkövetők, hanem mindenekelőtt a kívülállók – a mindenkor többiség – attitűdjeire irányul.

Nyíri András

NÉMETORSZÁG, USA, IZRAEL

Mit tanulnak a holocaustról az iskolában?

Németország¹

A mai Németországban minden diák iskolai pályafutása alatt legalább egyszer szembesül a német múlttal. Először többnyire a 6. vagy 8. osztályos olvasókönyvben találkoznak a történetekkel, amikor Anna Frank Naplóját, vagy hasonló témájú novellákat olvasnak az irodalomórán. Történelemből 9-10-ben tér vissza a téma, majd a gimnáziumban, újra előkerül a 11-13. osztályban.

A jelenlegi történelem tananyag átlagosan 16-20 (45 perces) órát szentel a náci periódusnak, a németországi terrornak, a II. Világháborúnak és a holocaustnak, kötelező jelleggel. Ezen túlmenően,

mivel ez az órakeret szűkös, sok tanár további tanórákon is foglalkozik a korszak speciális aspektusaival, közöttük a zsidók megsemmisítésével is.

A szövetségi kultuszminisztérium koordinálja az egyes tartományok Holocaust-oktatását, és egy irányadó könyvecskét is kiadott – angolul – a téma iskolai oktatásának kívánalmairól.

(Sekretariat der Ständigen Konferenz der Kultusministerien in der Bundesrepublik Deutschland, Ed. 1991. *On the Treatment of the Holocaust at School – A contribution from the Länder*, Bonn.)

A tanárok szabadságot élveznek a felhasznált forrásokat és a tananyag feldolgozását illetően.

Ellentétben az izraeli és az amerikai szemlélettel, a német iskolákban nem fektetnek hangsúlyt az érzelmi és morális megközelítésre, nem támaszkodnak például a túlélők tanúságtételére sem. Ezzel szemben a történelmi tények és a statisztikák dominálnak, a kérdések etikai szempontú felvetését kikerülik. A Dachau Múzeum meglátogatása is hozzátartozik a Holocaust tanítási programjához.

USA

A holocaust a legjobban dokumentált és a legalaposabban kutatott területe a XX. század történelmének – könyvtárnyi az angol nyelvű történelmi munka és tan-

anyag mennyisége. Végtelenül sok irodalmi anyag, film, dráma-játék, tananyag-vázlat stb. is segíti az iskola munkáját. 1993-ban nyílt meg az U.S. Holocaust Memorial Museum Washingtonban, amely nemcsak kiállításával, de oktatási centrumával és tanárképzésével is várja a diákokat, oktatókat. Los Angeles-ben a Simon Wiesenthal Center végzi ezt a feladatot.

Mindezek ellenére, egyes iskolákban könnyedén elsiklanak a holocaust témája felett, illetve nem szentelnek rá elég figyelmet. Az okok: a II. világháborút átélte generációt még túl érzékenyen érinti ez a téma. Mások pedig úgy gondolják, a holocaust csak a németeket, a zsidókat és a háborús veteránokat érintette, így csakis rájuk tartozik. Noha az Egyesült Államokban senki sem vitatja tevőlegesen a holocaust-oktatás szükségességét, hallani olyan hangokat, miszerint egy nem német és nem zsidó származású gyerekek felesleges elmélyülnie annak tanulmányozásában. (Amerika multikulturális ország, az iskolások között egyre nagyobb az afrikai, ázsiai, latin-amerikai és indián származású gyerekek aránya.) Noha az említett ellenvetésekkel kiderülnek a tanítás és a tankönyvírás nehézségei, nyilvánvaló, hogy általános érvényű tanulmányok vonhatók le a holocaust tanulmányozásából.²

Két, az USA-ban használatos, középiskolai tananyagról – röviden:

1. ÉLET EZ? (LIFE UNWORTHY OF LIFE)

A tananyag választ keres a rasszizmus, az intolerancia, az erőszak és a társadalmi előítéletek problémáira is. Beleépíthető a viágtörténelem, a modern történelem vagy a társadalomtudomány tantárgyakba. A rugalmas program tanítható 5, 11 vagy 18 órás blokkban. A program lehetőséget ad a tanároknak, hogy az aktuális politikai kérdéseket és a demokratikus értékeket tanulmányozhassák a diákaikkal. A diákoknak lehetővé teszi, hogy etikai/erkölcsi döntéseken gondolkozzanak, hogy felvessék a felelősség kérdését, hogy csökkenjen az előítéletek száma.

A tanárok felkészítését és a tanulmányok eredményességét egy országos szervezet, a *National Diffusion Network* biztosítja, ill. ellenőrzi.³

2. HOLOCAUST TANULMÁNYOK – FÜGGETLEN TANULMÁNYI PROJECT

(Holocaust Studies Independent

Study Project (ISP)), a *Thornhill-i Középiskolában*

A project-munkára alapuló program a diákoktól önálló kutatómunkát, elemző és szintetizáló készséget, gondolati függetlenséget és a munka iránti elkötelezettséget vár. A diák maga választ egy, a Holocausttal kapcsolatos témát, melyet megbeszél a tanárával. Különösen ajánlottak az olyan témák, amely iránt a diák esetleg személyes okokból is érdeklődik. A különlegesen ambíciózus témákért a munka értékelésekor külön bónuszpontot is lehet kapni. A diáknak a témazáró dolgozattal kell bizonyítania, hogy kutatásai során kritikai érzékre és fejlett kifejezőkészségre tett szert.

Az iskolai órán tanulmányozott fő problémák, melyekre a project-munka támaszkodik:

- Az antiszemitizmus története
- A Náci Párt és Hitler hatalomra kerülése
- A Villámháború és Lengyelország
- A „Végző Megoldás”, ezen belül:
 - A táborok
 - Az áldozatok és az agresszorok lélektana
 - A Holocaust ábrázolása : irodalom/film/képzőművészet
 - Orvosi kísérletek
 - Erkölcsei problémák⁴

Izrael

A diákok formálisan a gimnázium utolsó előtti osztályában kezdenek a Holocausttal rendszeresen foglalkozni – ám természetesen a Holocausttal való szembenézés Izraelben nem az iskolai tanórán kezdődik. A téma szerves része az érettséginek is, a *Cionizmus* nevű tantárgyon belül. Párhuzamosan tanulják a diákok a XX. század történelmét is.

Az alacsonyabb évfolyamokon is foglalkoznak a holocausttal, de ott inkább érzelmileg, erről irodalmi anyagokat olvasva nem történelmi megközelítésből tárgyalják. Az állami (nem vallásos) iskolákban 30 óra az erre előirányzott időkeret, a tanárok többsége azonban ennél nagyobb óraszámot szán a témának: a történelmi tényeken túlmenően, az osztályban a lélektani és etikai problémákat is megvitatják.

Először kronologikus sorrendben tárgyalják a témát, majd meg-megállnak egyes tematikus kérdéseknél. Kitérnek pl. az áldozatok problémáira: a zsidó élet / gettó bemutatására, a mentési kísérletekre, a lázadásokra, a zsidótaná-

cok dilemmáira, az egyes emberek választási lehetőségeire, stb. Ezekben a tematikus blokkokban sok képet, filmet és irodalmat használnak, és ha mód van rá, meghívják az órára Holocaust-túlélőket is.

1980-ig nem volt tankönyv – azóta jobbnál jobb születtek. Foglalkoznak az órán olyan fontos filozófiai, etikai és lélektani kérdésekkel is, mint pl.: hogyan lesznek a „normális” emberekből tömeggyilkosok? Miért engedte meg a népiertást a „haladó, demokratikus világ”? Mit tehetünk a holocaust-tagadók és a neonácik ellen?

Minden iskolás eljut a Jad Vasem kiállításaira és könyvtárába; minél több gyereket igyekeznek elvinni egy Auschwitz-zarándoklatra is.

A jelenleg készülő, új tananyag a világtörténelem és a holocaust tantárgyakat szorosabb kapcsolatba akarja egymással hozni; további terv, hogy az Auschwitz-látogatás előtt a diákokat nem csupán annak borzalmaival, hanem a hajdani, európai zsidó élet mindennapjaival és szokásaival is megismertetik. Ehhez a most készülő, új könyvek sok régi képet és fotót is felhasználhatnak.

A holocaust témájával Izraelben nem sokkolni akarnak, és nem is a gyűlöletre nevelni, hanem éppen fordítva: bemutatni, hogy a gyűlölet mire képes károztatni „anyaszülte embereket”.⁵

P. K.

Jegyzetek

- 1 Forrás: Holocaust Education in Germany: Transatlantisches Klassenzimmer, Internet; Sidney Bolksky: How do German Schools deal with the Holocaust,
- 2 Teaching the Holocaust in a Multicultural Society, Gordon R. Mork előadása, e-mail-formában
- 3 WWW, © Peter Lutz
- 4 Lewis B. Fried tanár szíves közlése, e-mail-en
- 5 Chava Baruch a Jad Vasem kutatója, tanár szíves szóbeli és e-mail közlése, magyarul

Források

- I Anyagunkat e-mail-en folytatott interjúkból, illetve az internetre feltett információkból állítottuk össze
- II Forrás: 1. Holocaust Education in Germany: Transatlantisches Klassenzimmer
2. Sidney Bolksky: How do German Schools deal with the Holocaust
- III Teaching the Holocaust in a Multicultural Society, Gordon R. Mork előadása
- IV WWW, © Peter Lutz
- V Lewis B. Fried tanár szíves közlése
- VI Chava Baruch tanár, a Jad Vasem kutatójának szíves közlése, magyar nyelven

Megszületett a Szombat Alapítvány

1998. február 11-én a Közép- és Kelet-Európai Környezetfejlesztési Intézetben tartotta alakuló ülését a folyóiratunk megjelentetésére és rendezvényeinek támogatására létrejött Szombat Alapítvány, melynek alapítói: **Iványi György, Komlós János, Komlós Péter, Kunos Péter, Olti Ferenc, Sugár S. András és Völgyes Iván.** A kuratóriumi tagok: **Bán György, Csillag György** (a kuratórium titkára), **Heller Ágnes, Jancsó Miklós** (a kuratórium elnöke), **Schöner Alfréd, Tamás Gáspár Miklós, Völgyes Iván.** A Tu biSvát (Fák újéve) ünnepén, a hagyományos tizenöt féle gyümölcs kíséretében

Jancsó Miklós, Benedek István Gábor és Feldmájér Péter

Vámos Tibor, Szabó István
és Heller Ágnes

Vásárhelyi István
és Tamás Gáspár Miklós
(Fotók: Nagy Zoltán)

lyet mindenki – aki ebben a közegben nőtt föl – ismer és ért.

Tamás Gáspár Miklós filozófus az utolsó hagyományos zsidó közösségként aposztrofálta az üldöztetést túlélte pesti zsidóságot, amely az elmúlt századforduló szellemi pezsgésének hordozója mindmáig.

Feldmájer Péter, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének elnöke a Tu b'Svát-i szokásokról szólt, és elmondotta a hagyományos áldást az esztendőben először fogyasztott gyümölcsre, majd a jelenlévő mintegy hatvan ember eléget tett halachikus kötelezett-

ségének és nekilátott a tizenötféle gyümölcsnek.

*

A Szombat Alapítvány nyílt, ahhoz bárki csatlakozhat. Az Alapítvány nyilvántartásba vételéig és a végleges bankszámla megnyitásáig (amire a bejegyzést követően kerülhet sor), az alábbi számlaszámra lehet támogatásokat átutalni: MNB 11706016 OTP Rt. Kodály köröndi fiók, Szombat Alapítvány függő számla javára. A támogatás összegének 30 százaléka levonható a személyi jövedelemadóból.

SVÁJCI 400 DOLLÁR Első részlet?

Ez év február 11-én Budapesten ünnepélyes keretek között adták át a *Svájci Alapítvány a Holocaust Szükséget Szenvedő Áldozataiért* alapítvány által juttatott 400 dollárokat néhány meghívott idős embernek – köztük egy százéves asszonynak. Az ünnepélyes aktuson, melyre a Fórum Szállóban került sor, jelen volt a Szochnut és a Cionista Világszervezet igazgatója, **Avraham Burg**, valamint a svájci alap igazgatója, **Rolf Bloch**. A közismert néven csak „svájci 400 dollárak” nevezett összeget lapzártánkig már mintegy ötezer kárpótlásra jogosult magyar zsidó kapta meg. A hitközség ügyvezető igazgatója korábban 1000 dollámi kárpótlást harangozott be és nem kevés vita után került sor a 400 dollárok kifizetésére. Az Alap, valamint a Szochnut képviselői hangsúlyozták, hogy miután az összes kelet-európai kárpótlott megkapta az egységes 400 dollárt, a fennmaradó pénzből még egy „fordulóra” sor kerülhet. Az ez alkalomból kiadott nem hivatalos tájékoztatóból viszont az is sejthető, hogy a legtöbb kelet-európai ország zsidó közössége (ha egyáltalán tudható, hogy mely szervezetek képviselik) még távol van attól, hogy a túlélők listáját olyan szakszerűen állítsa össze, mint a magyarországi zsidóság.

A sajtótájékoztatón Avraham Burg elmondta, hogy a köztársasági elnöknel tett tisztelegő látogatás során **Göncz Árpád** fölvetette a cigányok kárpótlásának megoldatlan kérdését is. A Szochnut elnöke válaszában jogosnak nevezte a cigányság ezzel kapcsolatos igényeit és ígéretet tett, hogy ezek megoldásában segítséget nyújt.

*

A fentiekhez kapcsolódik az a hír, hogy a *Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány* várhatólag márciusban hirdet pályázatot az igazgatói tisztség betöltésére. Mint arról januári számunkban beszámoltunk, **Hajós né dr. Vértés Antónia** lemondott a közalapítvány irodavezetőjének illetve kuratóriumi titkárnak tisztjéről. Most azonban a közalapítványtól új feladatkört kapott: a svájci humanitárius segély kiosztásával kapcsolatos feladatokat ellátó programiroda vezetője lesz.

megrendezett eseményen **dr. Bán György** ügyvéd, a kuratórium tagja ismertette az alapítvány céljait, majd a jelenlévők rövid beszélgetésben taglalták az anyagi segítség lehetséges módozatait.

Az ezután következő „plenáris ülésen” a kuratórium két tagja szólt röviden a magyar zsidósággal kapcsolatos reflexióiról. **Heller Ágnes** filozófus a magyar zsidó kultúra fogalmának mibenlétéről beszélt, mely speciális mind a magyar, mind a zsidó kultúra közegében. Példaként a magyar zsidó humort hozta föl, amelyet definiálni aligha lehet, de ame-

Versenymfutas az 1+1 százalékért

Lassan mindenki számára természetes, hogy rendelkezhet adójának egy százalékáról, valamely társadalmi szervezetnek, egyháznak ajánlhatja fel. Az 1996-ban született jogszabály alapján kedvezményezett lehet minden olyan civil szervezet és alapítvány, amelyik gyógyító, szociális, kulturális vagy tudományos tevékenységet folytat, illetve gyermekek, időskorúak és hátrányos helyzetűek segítségével, a nemzeti és etnikai kisebbségek támogatásával, továbbá környezetvédelemmel foglalkozik. A törvény nem teszi lehetővé, hogy a pártok és a szakszervezetek is részesüljenek ebből az összegből.

Az említett szervezetek e rendszer bevezetése előtt az állami költségvetésből főként pályázat útján kaphattak támogatást. Ez a forma továbbra is létezik, de 1997-ben a civilszféra kevesebbet kapott az államtól, mint 1996-ban. A pályázatok elbíráló bizottság elnöke az egyik országos napilapban úgy nyilatkozott, hogy az általuk kiosztott összegek teszik ki a civilszféra első félévi támogatását. A második félévre viszont már közvetlenül az állampolgároktól kapják a pénzt, az egy százalékból.

Tavaly több mint 2 milliárd 48 millió forint sorsáról rendelkeztek az adózók. Ebből a társadalmi szervezeteknek, alapítványoknak mintegy 1 milliárd 859 millió jutott – tudtuk meg az APEH Adóügyi Főosztályától.

A Magyarországi Zsidó Szociális Segély Alapítvány és a Bálint Ház közös bankszámlájára 1.800.000 Ft érkezett. Mivel nem lehet pontosan megállapítani, hogy ebből melyiküket mennyi illeti, ezért a pénzt megfizették. Az Alapítvány a rá jutó részt fogatékos gyerekek foglalkoztatására, idős emberek támogatására fordítja. A pénz felhasználásáról az alapítvány kuratóriuma folyamatosan dönt.

Az adó egy százaléka feletti rendelkezés illetve plusz pénzek elnyerésének a lehetősége még mindig újdonság számba megy. Ennél fogva nagy szerepet játszik a reklám. Az alapítvány már tavaly is több országos napilapban hirdette magát, most is ezt tervezi. Remélik, hogy ha ez az új rendszer tudatosul az emberekben, a jövőben még többen felajánlják adójuk egy százalékát.

A Hitközség CÖDOKO Alapítványa 1 millió forintot kapott. Az Új Életben és

más napilapokban is hirdették magukat. Dr. Ungár Richárd elnök elégedett az eredménnyel és legalább ekkora összegre számít az idén is.

A Dohány utcai zsinagóga felújítására létrehozott alapítvány az Új Életben hirdett, valamint körlevélben fordult a Hitközséghez tartozókhoz segítségért. **Heisler László**, az alapítvány elnöke szép eredménynek tartja az 519 ezer forintot összeget, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az alapítványt viszonylag kevesen ismerik.

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület tavaly 1.156.000 Ft-ot kapott az egy százalékból. Az egyesület elsősorban saját tagjai támogatására számított, de a belső Hírlevélben és a Szombaton kívül az egyik országos napilapban is közzétette adószámát.

Az ifjúsági szervezetek egyelőre még alig részesülnek ebben a támogatási formában. A Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesülete (UJS) a módosított bírósági bejegyzés következtében csak 1995. januárjától létezik. Ezért nem felel meg annak a törvényi feltételnek, mely szerint a kedvezményezett szervezet legalább három éve bejegyezték. Így a UJS-nek még vámia kell az egy százalékokra, holott már sokan megkeresték őket, hogy felajánlják adójukat.

A Habonim Dror nevű ifjúsági szervezet a Fészeképítés Alapítványon keresztül, közvetett módon részesült az adókból. Az alapítvány adószámát csak szűk körben hirdették, és még nem tudják pontosan, hogy mekkora összeget kaptak ilyen módon.

Már tavaly is fennállt annak a lehetősége, hogy az adózók a társadalmi szervezetek helyett valamely egyháznak juttassa az egy százalékukat. Néhány egyház rosszállással fogadta a hírt. Tartottak a civilszférával való megmértetéstől, attól, hogy esetleg alulmaradhatnak. További probléma, hogy az egyházak támogatói gyakran nyugdíjasok, vagy diákok, akik egyáltalán nem fizetnek személyi jövedelemadót. Az aggályukat kifejező egyházak annak sem örülnének, ha különféle listák jönnek létre, és ezek illetéktelen kezekbe jutva visszaélésekre adnának alkalmat.

Dr. György István, a Miniszterelnöki Hivatal Egyházi Kapcsolatok Titkárságának kormányfőtanácsadója szerint ilyen ve-

szély nem áll fenn. Megfelelően biztonságosnak tartja azt a módszert, hogy az adózó a kedvezményezett egyház nevét (és technikai számát) egy lezárt borítékba teszi – így adott esetben a munkáltató sem tudhatja meg a tartalmát. Ezek a borítékok ezután eljutnak a KSH-ba, amely nem hozhatja nyilvánosságra az adatokat, csak a pénzek összesítését végzi el.

Január elsejével megváltozott a törvény. Ennek értelmében az állampolgárok az eddigi egy százalék mellett adójuk további egy százalékáról rendelkezhetnek kifejezetten valamelyik egyház javára. Így várhatóan elkülönül a társadalmi szervezetek és az egyházak támogatása. Azok, akik továbbra sem akarják valamely egyházat támogatni, az Országgyűlés által erre a célra létrehozott szociális alapot jelölhetik meg kedvezményezettnek.

A törvénymódosítás előtti vitában két álláspont körvonalazódott az egyházi juttatások elosztására vonatkozóan.

Az egyik érv szerint az állampolgárok szívesebben ajánlják fel egy százalékukat, ha annak a helyi egyházszervezetnek juttathatják, amellyel közvetlen kapcsolatban vannak. Ezért a pénzeket decentralizálni kellene, vagyis a helyi egyházi szervezeteknek szétosztani. A törvényhozók ezzel szemben azt a megoldást választották, hogy az egyházak központi szervei kapják a pénzt. Ezt főleg a történelmi egyházak szorgalmazták, mondván, így könnyebb gazdálkodni az összeggel, mintha szét lenne forgácsolva.

A kis egyházak egy része kifejezetten örül a második százaléknak, mert úgy véli, ha növekszik támogatottsága, az emeli egyúttal a presztízsét, befolyását is; a legkisebbek viszont pesszimisták, mivel tudják, hogy híveik nagy része hátrányos helyzetű, nyugdíjas vagy diák, a finanszírozásnak ez a módja számukra nem előnyös.

Az egyházak állami támogatása a törvény szerint úgy módosul, hogy az adatok összesítése után a felajánlott összegeket összevetik az előző évi állami juttatással. Ha a felajánlott összeg együttesen nem éri el az SZJA 0,5 %-át, akkor a különbözetet az egyházak megkapják a jövőre rendelkezők számának arányában. Ha még ekkor sem éri el az adott egyház számára juttatandó összeg az 1998. évi költ-

ségvetésben biztosított egyházi hozzájárulást, akkor ennek mértékéig a költségvetés köteles a kiegészítést megadni. Így az elkövetkező négy esztendőben – a legkedvezőtlenebb esetben is – az egyházak hozzájuthatnak az 1998-ban biztosított állami támogatáshoz.

Aptalan a félelem, attól, hogy néhány éven belül az állami támogatás megszűnik, és helyét teljes mértékben az adózók felajánlásai veszik át – mondta dr. György István. Véleménye szerint Magyarországon az egyházak elsorvadnának egy ilyen megoldásba, noha olyan értékek hordozói, melyek a nemzeti kultúra részét képezik, az államnak pedig kötelessége támogatni őket.

Zoltai Gusztáv a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége ügyvezető igazgatója ezzel kapcsolatban elmondta, hogy a Hitközség szeretné, ha a kormány nemcsak 2001-ig egészen ki az 1997-es szintre az adókból befolyt összegeket, hanem 2011-ig. Addigra talán már kifejlődhet egy generáció, amely fontosnak tartja az egyházak támogatását.

A második százalékról való rendelkezés joga egyúttal morális problémát is felvet. Dr. György István szerint az előző év tapasztalatai alapján 1998-ban az adózó polgárok várhatóan 70 százaléka rendelkezik a 2 százalékról. Ebben benne foglaltatnak azok is, akik nem egyház, hanem a szociális alap javára ajánlják fel adójukat. A titkos adatkezelés folytán nem derül ki, hogy hányan érzik magukat valamely egyházhoz tartozónak. Így van ez a Hitközség esetében is. Egy vallásos emberről valószínűsíthető, hogy adóját felajánlja a Hitközség számára, azok esetében, akiknek csupán annyi a kapcsolatuk a zsidósággal, hogy tudatában vannak származásuknak, ez már nem olyan egyértelmű. Bár attól nem kell félniük, hogy valaki ezúton tudomást szerezhet zsidóságukról, de maguk előtt kell vállalniuk önmagukat. Ez sem lebecsülendő feladat.

Hahn Fanni

Kérjük, Ön is támogassa adója egy százalékával a zsidó civilszférát és a második egy százalékkal a Hitközséget! A társadalmi szervezetek közül válassza a Magyar Zsidó Kulturális Egyesületet, amely a kezében lévő lapot kiadja. A MAZSIKE adószáma: 190257332-42. Az adatlapon a második helyre írja be a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségét, melynek kódszáma: 0358.

New York, Cordoba, Dnyepropetrovszk

Zsidó média a centrumban és a periférián

A Cionista Világszervezet és az izraeli kormány vendégeként két évente mintegy százötven zsidó újságíró jön össze a világ minden tájáról, hogy első kézből ismerje meg az izraeli valóságot. Elindulásom előtt még azt hittem, hogy maga a zsidó média lesz a tanácskozás témája, de az elegáns programfüzetet átolvasván megértettem: nem erről van szó. Az előadások és kirándulások döntő többsége a zsidó állam különböző arcait mutatta meg; a vendégek sajátmagukról csak egy félnapos ülés-szak keretében hallhattak és beszélhettek. Mindez persze érthető: ha Izrael a szervező, ha ő áldoz komoly összegeket a találkozóra, akkor a program is az izraeli felfogást tükrözi – és ez sok mindent elmond arról, hol van a zsidó világ mai központja. Az alábbiakban mégis a diaszpóra médiája lesz a téma.

Péntek este van, a zsidó újságírók a sabati vacsoránál ülnek lakhelyükön, a Holiday Inn szállodában. Már túl vagyunk a péntek esti istentiszteleten, ahol igen kevés kollégát láttam. (Alig egy-két kúpás fő található az egész társaságban, a valóság ebben a közegben marginális ügy.) Az újságírók nyelvek szerint csoportosulnak. A spanyol asztalnál harmincan ülnek Latin-Amerika legkülönbözőbb országaiból, az orosz társaságban a volt Szovjetunió utódállamaiból huszonheten, az angolajkúak körében mintegy negyvenen. Van még egy hatfős francia társaság, akik szerény létszámukhoz képest igen sokat szerepelnek és vagy huszonöt izraeli, akik a szervezőbizottságban tevékenykednek vagy külföldi lapok izraeli tudósítói. A fennmaradó mintegy huszonöt főnyi tömlelék társaság (svédok, magyarok, olaszok, csehek, stb.) többsége az angolt beszéli, de ha esténként nem fémek oda az angol asztalok egyikéhez, akkor többnyire kukán ülnek

a temperamentumos spanyolok vagy az izgága oroszok között.

Az öt csoport nyelve egyben a konferencia öt hivatalos nyelve is. Akinek jó sorsa ezek egyikét anyanyelvként adta, azok boldog kényelemmel süppednek bele az otthonos közegbe, mert a tolmácsok buzgón fordítanak számukra mindent. Nekik természetesen joguk van a maguk nyelvén felszólalni: még **Netanjahu** miniszterelnök, a tanácskozás egyik díszvendége is udvarias mosollyal hallgatja egy dnyepropetrovszki újságíró szónoklatnak is beillő orosznyelvű kérdését.

Tények és reklámok

Noha maguk a szervezők egy délelőtti ülészaktól eltekintve nem sokat foglalkoznak a diaszpórabeli zsidó sajtó témájával, a résztvevőket biztatják, hogy cseréljenek bátran eszmét, osszák meg egymással tapasztalataikat. Egy-kettőre kiderül azonban, hogy ez nem is olyan könnyű: talán túlságosan célratörő kérdéseim hallatán lesznek óvatosak a kollégák (hány példányban jelenik meg az újságod? hány előfizetője van? stb.) – a kép nemegyszer túl rózsásnak tűnik.

Tilda Matild Levi, a törökországi *Shalom* című hetilap főszerkesztője elmondja, hogy igényes külsejű újságjuk (amely színes nyomású és akkora terjedelmű, mint a Népszava) 4500 példányban jelenik meg – ami óriási szám az összesen 25 ezer főt számláló közösségben. (Egy másik tájékoztatóban azt olvasom, hogy 4500 előfizetőjük van, ebből 500 külföldi.) Az idén ötvenéves lap eltartja magát és a tizenkét fős szerkesztőséget, de a szerzőknek nem fizetnek honoráriumot. A lapot kiadó vállalat könyvkiadással, könyvkereskedéssel is foglalkozik, van egy könyvesboltjuk, egy kiállítótermük, továbbá könyvtárunk és archívumuk – utóbbiak közelebbről meg nem nevezett tartalommal. „A zsidó családok hatvan százaléka nagy érdeklődéssel olvassa a lapot” – fedezem föl az ismertetőben, és

eszembe jut a szokásos taktika: egy előfizetőt automatikusan egy családként „számolnak el”, három- ötszöröse emelvény így az olvasók számát.

Pini Dunner a *Jewish Spectrum Radio* néven 1996 óta üzemelő londoni zsidó rádióműsor producere és műsorvezetője. Az adás egy olyan rádióadón belül működik napi két órában (szombat kivételével), amelyet az óriásváros különböző etnikai csoportjai számára alapítottak. Dunner a városban élő mintegy 150-200 ezer zsidó számára sugároz műsort „Izraelről és a zsidó élet minden vonatkozásáról”. „Egy alkalommal 40 ezren kapcsolódnak be” – válaszolja a hallgatók számát firtató kérdésemre. A „bekapcsolódók” között persze bizonyára azok is szerepelnek, akik a keresőgombot tekerve egy pillanatra belehallgatnak az adásba, majd továbbhaladnak. (Egy jellemző mozzanat: a Lady Diana halálát követő általános tömegszéchózis alól a zsidó rádió sem vonhatta ki magát: Pini a halálhírt követő négy napon át főlhívogatta a főrabbit, a korábban hivatalban lévő főrabbit, egy zsidó parlamenti képviselőt és más zsidó közéleti személyeket, és ők mind sorban el-

mondták, hogy mennyire szerették az elhunyt hercegnőt, stb.)

Mindenfajta kódosítás nélkül beszél **Peter Kadar** (1956 előtt Kádár Péter), a göteborgi zsidó közösség rádióműsorának gazdája. A szerény, heti kétórás adást 1991-ben indította el a svédországi hitközség, ellensúlyozni próbálván egy arab bevándorló antiszemita uszításokkal tarkított rádióműsorát. (Az uszító műsor állandó jogi hercehurcák ellenére ma is jó egészséggnek örvend.) A göteborgi zsidó rádiónak 1500 hallgatója van – ami nem olyan rossz arány, ha a város kevesebb, mint kétezer zsidó lakosát tekintjük. Témaik elsősorban kulturális és történelmi jellegűek, de adtak már helyszíni közvetítést szkinhed-tüntetésről is. Az adó jellegére rányomja bélyegét a negyven év emigráció után is javíthatatlan pesti filosz Kádár Péter egyénisége, aki még ma is naprakész a magyar kulturális folyóiratokból.

A nagy zsidó közösségek

A francia delegációnak mind a hat tagja az elektronikus média területén dolgozik, a nyomtatott sajtónál legfeljebb másodállást töltenek be. **Franck Sadia**, egy

hamincöt év körüli fiatalember Párizsból, a „Radio J” (J=Juif vagyis zsidó) fantáziánévre keresztelt műsor menedzser. A Radio J zenét, híreket és egy zsidó tematikájú magazinműsort sugároz Párizs környékén. A zene 40 százaléka zsidó, 30 százaléka francia és 30 százaléka amerikai – meséli a részleteket. Most készülnek non-profit műsorból az első zsidó kereskedelmi rádióadását átalakulni. A tervek szerint minden nap 7 és 18 óra között sugározza majd adását a megújult *Radio J* egy műholdas csatmán, amelynek jelenleg 300 ezer előfizetője van. Ha ezek egyharmada naponta hallgatja majd a zsidó rádióműsort, akkor az már eltartja magát – kalkulál Sadia. A szépményű kereskedelmi műsor azonban koránt sincs egyedül a porondon. Párizsban még négy zsidó közösségi rádióadás működik. (A vidéki városokban még további nyolc.) Mikor 1981-ben a hatalomra került baloldali kormány megszüntette a rádiófrekvenciák állami monopóliumát, Párizsban hirtelen négy zsidó rádióműsor is elindult – külön-külön hullámsávon. A kormány a frekvenciák ily mértékű lekötését nem nézte jó szemmel, és egyesülésre szólította fel az adások gazdáit. Mi-

Beiratkozás az 1998/99-es tanévre

az Amerikai Alapítványi Iskolába általános és középiskolások számára

*„Egy nép csak addig maradhat fenn,
amíg képes átadni
örökségét nemzedékről nemzedékre.”*

- ✎ 12 évfolyam
- ✎ 8+8 rendszerű oktatás
- ✎ oktatás a Radnóti Miklós Gimnázium tanterve alapján
- ✎ emelt szintű angol- héber nyelv- oktatás
- ✎ a zsidó hagyományok megismerése és tisztelete
- ✎ a zsidó történelem
- ✎ a zsidó ünnepek
- ✎ számítástechnika első osztálytól
- ✎ előkészítés felsőfokú továbbtanulásra
- ✎ 1998. február 8.-tól vasárnaponként iskolaelőkészítő leendő elsősöknek, felzárkoztató általános iskolásoknak és gimnazistáknak
- ✎ OKJ szerinti szakképesítés
- ✎ könnyen megközelíthető hely

Az Amerikai Közép- és Főiskolások Szövetségének

(Middle States Association – MSA)
tagiskolája, amely a világ több egyetemén
és főiskoláján elfogadott érettség ad.

kor ezek (főként személyes okokból) semmiképpen nem voltak erre hajlandók, az állami hatóság a négy műsort „összesöpörte” egy hullámsávra, hogy az ott rendelkezésre álló időn osztozzanak. Ebből a kedvezőtlennek ítélt helyzetből próbál most kitömi a Radio J a műholdas adás segítségével.

*

Külön világ az ex-szovjet zsidó média. Oroszország és Ukrajna nagyobb városaiban, ahol a zsidó népesség meghaladja a tízezret, többnyire létezik valamilyen zsidó újság, amely egyben a régió igényeit is ellátja. A példányszám szerény, a mindenkit sújtó gazdasági gondok és az erős asszimiláció következtében. **Mihajlo Frenkel** 5 ezer (egy másik ismertető szerint 12 ezer) példányban adja ki *Hadasot* című hetilapját Kijevben, ahol legalább 50 ezer zsidó él. A városban még egy zsidó hetilap jelenik meg, valamint alkalmi periodikák. A Hadasot héber címe ellenére orosz és ukrán nyelvű. (Az ukránt az állami hatóságok kifejezett kérésére kellett a lap második nyelvét előléptetni, noha a zsidó lakosság a volt Szovjetunióban szinte mindenütt oroszul beszél. A hivatalosságok ragaszkodtak ahhoz, hogy a zsidó nyilvánosságban vagy az állam nyelvén vagy „zsidóul” kommunikáljanak – a héber illetve a jiddis nyelvek mibenlétéről az ukrán állami tisztviselőknek nem sok fogalmuk van. Az újsütetű ukrán hazafiak szerint az orosz az elnyomók nyelve.) A Hadasot eddig csak vitte a pénzt, példányszáma a kezdeti lelkesedés után csökkent, a hivatalos közösség egyre nehezebben állja a számlát – Frenkel most azon gondolkodik, hogy ingyenessé teszi a lapot és erősen megemeli a példányszámot, mert ez vonzó lehet a hirdetők számára. Lapját igyekszik reklámozni a heti egy alkalommal sugárzott *Jahad* című tévéműsorában is. Miután az adásnak az állami tévé ad helyet, méghozzá igen kedvező időpontban, a műsor szigorúan ukrán nyelvű. (Frenkel dnyepetrovski barátja, orosz nyelven sugározza heti félórás zsidó tévéműsorát – teheti: ezt az adást egy magán televízió-állomás közvetíti.)

Mihajlo Frenkel egy nagy kijevei napilap szerkesztőbizottságának is tagja és két könyvet is írt. Ez jellemző a zsidó média számos magasán képzett munkatársára, akiknek energiáját nem köti le a kis példányszámú közösségi lap, csekély hallgatottságú rádióadás. Közülük sokan vannak jelen országuk szellemi életében könyveikkel, publikációikkal.

A rigai **Ilja Dimenstein** „jogcím nélküli” résztvevője a konferenciának, mivel nem a zsidó média munkatársa. Az egyik vezető lett napilap, a *Rigas Balss* (Riga hangja) újságírója, ahová rendszeresen publikál zsidó témákról. Hazájában nincs zsidó újság, se rádió, se tévé-műsor. A 15 ezer főnyi lettországi zsidóság 1989 után néhány évig még kiadott egy orosznyelvű folyóiratot, de aztán felhagytak vele. Az orosz nyelvű kiadvány nem éppen a lojalitás jele a nacionalista balti államokban, márpedig a felerészt 1945 után bevándorolt zsidóknak az orosz anyanyelve és szerelme is. Az „új” bevándorlók és leszármazottaik mindmáig lett állampolgárságot sem kaptak. Ennek egyik feltétele az államnyelv elsajátítása. Ám még ezután is valószínűleg eltelik egy nemzedéknyi idő, míg annyira otthon lesznek a lett kultúrában, hogy kedvük legyen ezen a nyelven zsidó újságot kiadni. Ez már új fejezet lesz a zsidó kultúra végtelen történetében.

*

Az összes résztvevők közül a latin-amerikaiak a legelkötelezettebbek Izrael iránt. A rendies és merev Argentínában vagy Mexikóban nem volt módjuk úgy asszimilálódni, mint egy magyar, német vagy orosz zsidónak, akit a befogadó nemzet gazdag kultúrája vonzott, antiszemitizmusa pedig gyakran kényszerített. Közösségük egészen a közelmúltig megtartotta távolságát a befogadó ország társadalmával szemben (miközben gazdaságilag jól beilleszkedtek). Amikor a zsidó világ új központja Izrael lett, ők lojálisan fordultak a zsidó állam felé, közelebb érezték magukhoz, mint Amerikát és hamarabb tanultak meg irítlit, mint angolul. Csak ezzel a háttérrel érthető meg a körlekből felhangzó szemrehányás, amit több ízben hallottam a konferencián: miért nem törődnek az izraeliek a Buenos Aires-i zsidó közösségi ház ellen 1992-ben elkövetett bombamerénnyel? Mert az ő szívük mindig együtt dobogott Izraellel, velük együtt gyászolták minden izraeli merénylet halottait – és amikor náluk pusztított a terror, nem érezték ugyanazt a részvétet Izrael részéről. Az ereci sajtó persze beszámolt mindenről, a közvélemény felháborodott és együttértett, de az izraeli politikai forgataga hamar másra terelte a figyelmet, az argentin zsidók pedig úgy érezték, hogy magukra maradtak fájdalommal. Íme: centrum és periféria viszonya a zsidó világban.

A közelmúltig patriarkális Argentínában élő zsidó közösség a tömegkommuniká-

cióban is „önellátásra” rendezkedett be. Napi 24 órán át sugárzó és saját adóval rendelkező rádióműsort (*Frecuencia Jai* – ejtsd: haj, vagyis élet) és ugyancsak 24 órás televíziós programot (*Aleph*) tartanak fenn. A rádióadás 1992-ben indult és ebben az évben tervezik a műholdas közvetítés megkezdését, amellyel egész Latin-Amerikát „beterítik” majd. A rádióadásokban szokásos műsorblokkok és a sajátosan zsidó témák mellett a *Frecuencia Jai* különösen sokat foglalkozik az emberi jogok és a demokrácia témájával. Ezzel kapcsolatos elkötelezettségüket a katonai diktatúra „alapozta meg”, a zsidó közösségi ház ellen elkövetett bombamerénylet pedig tovább erősítette. Félmillió hallgatójuk van, melynek a fele nem zsidó – közli velem a magabiztos **Miguel Steuerman** alapító és menedzser, kiadott ismertetőjéből pedig azt is megtudhatom, hogy a *Frecuencia Jai* „az egyik legnagyobb hallgatottságú adó Buenos Airesben és számos más tartományban is”. Ez a tömeg már vonzza a hirdetőket, és e bevételekből el tudják tartani a rádiót. A Buenos Aires-i műsor mellett heti két-két órás zsidó rádióműsor szolgálja a közösséget La Plata és Cordoba városaiban is. A *Televisión Aleph* egyelőre a közösség erejét meghaladó vállalkozásnak tűnik: az adásidő kisebb hányadát teszik ki a saját készítésű műsorok, a nagyobbik részt az izraeli televíziótól átvett konzerv anyagokkal töltik ki.

A lojális argentin közösségben saját lapja van a különböző nagy zsidó szervezeteknek: a WIZO-nak, a Zsidó Világkongresszusnak, a Cionista Világszervezetnek. Ezek példányszáma függ a támogatástól: a cionista havilapot 13 ezer példányban nyomják, a WIZO egyes külső és tartalmas folyóiratából viszont csak ezer példány készül. (De a különbséget talán a tradicionális politikai beállítódás is magyarázza: az argentinok hűséges cionisták, de a progresszív és feminista beütésű WIZO talán már „túl erős” nekik.) A két, magát függetlennek nevező hetilap, a *Masorti* és a *Comunidades* 6 illetve 7 ezer példányban jelenik meg, az értelmiségi folyóiratként fémjelzett *Coloquio* pedig mindössze 2 ezer példányban kel el a 300 ezer főt számláló közösségben.

*

Az Egyesült Államok zsidó sajtója természetesen áttekinthetetlen. Az amerikai kollégák elbeszéléséből csupán annyit sejtek, hogy szinte minden amerikai zsidó közösség ad ki valamiféle újsá-

got, ami a hírlévtől a könyvvastagságú és csúcstechnikával készülő, sokszínyomámos magazinig minden lehet – tartalmában és küllemében egyaránt.

A 90 éve megjelenő New York-i hetilap, a *Jewish Week* **Garry Rosenblatt** szerkesztő elmondása szerint 95 ezer otthonba jut el (ő tudja, hogy ez a megfogalmazás mit jelent). Mikor fő konkurensére, az általam kedvelt liberális, igen friss és kritikus szemléletű *Forward*-ra kérdezek rá, Garry megnyugtat: a *Forward* nem vetélytárs, mindössze 20 ezer példányban jelenik meg, ráfizetése, egy dúsgazdag filantróp tartja el, aki évente több millió dollárt áldoz az újságra. Néhány héttel később egész oldalas hirdetést látok a *Forward*-ban, mely a *Jewish Week* szemére hányja a példányszámmal kapcsolatos manipulációit: a fennen hangoztatott 90 ezres példányszám valójában kódosítás, a lapot csak húszezren vásárolják, a többi költségmentesen szétküldött „repipéldány”. (Ez persze a hirdetőknél mindegy, nekik csak az a fontos, hogy a lapot hányan veszik kézbe – gondolom én, de azt látom, hogy a médiaharc az amerikai zsidó közösségen belül kemény eszközökkel folyik. Ez már tényleges piac, itt már nem lubikolhatnak békésen egymás mellett keveseket érdeklő, támogatásból élő kiadványok.

A *Jewish Journal of South Florida* 150 ezer példányban jelenik meg – magyarázza a nyolcvanadik életévén túl járó **Zel Lurie**, aki már 1936-ban a *Palestine Post* (a mai *Jerusalem Post* elődje) munkatársa volt. Floridában nem hatalmas városokban, hanem sok, gyakran egymásba érő településen élnek az emberek, szétszórva a félszigeten. Ennek megfelelően a fent nevezett zsidó lapnak öt helyi kiadása van. Az izraeli és az amerikai hírek ugyanazok minden mutációban, a helyi hírek és a hirdetések különböznek. Florida zsidó közössége az utóbbi évtizedben százazres nagyságrendűre nőtt és ma már New York és Kalifornia mellett a harmadik legnagyobb az országban. Egy ekkora közönség már eltart jó néhány vállalkozót, hirdetőt. Mellesleg a nem zsidók is szívesen hirdetnek a zsidó lapokban, mert ez a közönség vállalkozókedvűbb, hamarabb szánja rá magát új termékek kipróbálására – magyarázza Lurie.

A *Jewish Exponent* 50 ezer példányban jelenik meg Philadelphiában. Ez a legnagyobb példányszámú zsidó hetilap a városban, melynek 300 ezer főnyi zsi-

dó közössége ezen kívül még két nekik szóló hetilapot olvashat. A *Jewish Exponent* néhány ezer példánya kel el az utcán, a többit a közösség regisztrált tagjai automatikusan kapják postán. „Miért van az – medítál **Bertram Korn**, a lap szerkesztője – hogy a háború előtti Varóban, ahol annyi zsidó élt, mint ma Philadelphiában, tizenhét zsidó napilap jelent meg? Miért nincs nálunk ilyen pezsgés?” Eszembe jut I. B. Singer önéletrajzi írása, a jiddis írók klubja a háborút közvetlenül megelőző években, ahol egy szovjetbarát író likvidálást helyez kilátásba a Bundot támogató kollégájának. Ahol a zsidók idegen népként éltek a lengyelek között és ennek megfelelően különálló kulturális infrastruktúrát tartottak fenn. A háború előtti zsidó Varó, ahol kommunisták, trockisták, bundisták, cionisták, revizionisták vívták öngyilkos ideológiai harcukat, a legkülönbébb vallási irányzatokról nem is beszélve. Ez volt a szellemi pezsgés ára – amit a beilleszkedett és jólétben élő amerikai zsidók aligha akarnak megfizetni. „A zsidó lapok nagy része gyenge – folytatja Korn – mert mindenütt a közösségben vezető szerepet játszó adakozó gazdagok (*the fundraising elite*) a kiadók, akik kerülnek a kényes kérdéseket, nem szeretik a konfliktusokat.” És valóban: az általam ismert kritikus hangú, független amerikai zsidó folyóiratok (*Forward*, *Moment*, *Lilith*) egyike sem nyereséges, hiába terjesztik az egész országban. A feminista *Lilith* főszerkesztője, **Naomi Danis** szerint a lap 10 ezer példányban kel el és „nem veszteséges”.

*

A zsidó sajtó olvasóinak átlagéletkora 61 év – mondja **Marc Klein**, a tanácskozás egyik francia résztvevője, aki egy internetes zsidó újság szerkesztőjeként buzgólkodik. Az interneten szörfözők viszont 18 év körüliek – folytatja, majd a francia delegátusokra jellemző fölényes magabiztossággal közli, hogy az ő internetes újságjuknak havonta 130 ezer látogatója van. Ez a kijelentés már az összejövetel egyetlen olyan félnapján hangzik el, melynek tárgya maga a zsidó média. A napirendet teljes egészében az informatikai forradalom uralja. A *Jerusalem Post* szerkesztője ismerteti lapja új e-mail kiadását, amelyet minden reggel házhoz küldenek az előfizetők számára. **Richard Darman** francia delegátus a *Shalom Channel*-ről, az első, egész Európában sugárzó zsidó műholdas televízióról tart rövid összefoglalót,

fennkölt szavakkal („Spinoza és Maimonidesz hagyományainak szellemében”) és kevés ténnyel. 1998-ban *Jom Haacmaut* (az izraeli függetlenség) napján indul majd az adás, egyelőre angol és francia nyelven. Héberül az izraeli televíziótól átvett anyagokat sugározzák majd, de később lesznek saját héber programjaik is. Az első évben 25 millió dolláros költségvetéssel indul a Salom televízió, és azt remélik, hogy az előfizetési díjak és a reklámbevételek fedezik majd a ráfordításokat. A napi 13 órán át sugárzó kódolt adás este 7-8 valamint éjjel 11-12 óra között elérhető lesz az elő nem fizetőknek is.

*

A konferencia mind a hét napját hallgatagon üli végig egy csöndes, rokonszenves fiatalember, Netanjahu miniszterelnök sajtótitkárságának egyik munkatársa. „Mennyire fontos a külföldi zsidó sajtó Izraelből nézve?” – kérdezem őt elbizonytalanodva, miután Netanjahu miniszterelnök, **Ehud Barak** ellenzéki vezér és több más csúcspolitikus is felszólalt a tanácskozáson, viszont az izraeli héber nyelvű sajtótól egyetlen ember sem jött el. A nagy világlapok tudósítójának rohamához szokott sajtószakember a fejét ingatja: „Nem hiszem, hogy nagy súlya lenne.” De hát akkor miért jöttek el az izraeli politikai nagygúyú? – teszem föl már magamnak a kérdést. Nyilván szerepe van ebben a cionista hagyománynak. A világ zsidóságaival tartott kapcsolat mindig is fontos volt az izraeli politikában, hiszen a zsidó nép „Am echád, guf echád” (egy test, egy lélek). A zsidó média munkatársai pedig a diaszpóra kulcsfigurái, rajtuk keresztül lehet Izrael üzenetét eljuttatni a közösség egyszerű tagjaihoz.

De van egy másik fontos ok is. Izraeli miniszterelnököknek a diaszpórában soha olyan rossz sajtója nem volt, mint manapság Benjamin Netanjahunak – melynek kiváltója mindenekelőtt az ortodoxia témyerése az izraeli politikában. Ez egyre jobban elidegeníti Izraeltől az amerikai zsidóságot. Korábban soha nem fordult elő, hogy amerikai zsidók az amerikai kongresszusban próbáljanak lobbizni az izraeli miniszterelnök ellen. Benjamin Netanjahunak ezért volt fontos, hogy eljőjjön és figyelmeztessen az elfoglaltság veszélyeire. „Nem azt kívánom, hogy engem támogassanak, csak azt, hogy jöjjenek és nézzék a tényeket” – kérte a világ minden tájáról egybegyűlt zsidó toll- és mikrofonforgatókat.

Égi csapás vagy áldás?

Az információs szupersztráda jóvoltából mind több tévécsatorna közül választhatnak az izraeliek. De milyen hatással lesz ez a fiatal izraeli társadalomra?

Az izraeliek 2001-ben körülbelül 150-200 csatornát nézhetnek majd műholdon keresztül és ez a szám csak az első ugrás a kábelcsatornák mostani 40-es választékához képest. További tíz év múlva, amikor a digitális televízióadások feltételei megjavulnak, a nagy Információs Szupersztrádán nemcsak végtelen számú szórakoztató műsorhoz, információhoz juthatnak majd a zsidó állam polgárai, de interaktív viszonyba is léphetnek majd ezekkel. Ez a folyamat globális, mivel azonban Izrael társadalmi szerkezete még törekeny, így az új információs korszaknak sokkal kiterjedtebb hatásai lesznek, mint máshol a világban.

„A multikulturalizmus szép és jó”, fejtegeti **Gideon Doron** professzor, a *Televízió és Rádió Hatóság* elnöke. „Nálunk azonban a nemzetépítés folyamata még nem zárult le, még nem szilárdultak meg a társadalmi értékek”.

Pár évvel ezelőtt még a televízió 1-es csatornája jelentette meg a nemzeti konszenzust. Nemcsak azért, mert ez volt az egyetlen, hanem azért is, mert elfogadták a konszenzus letéteményesének. A TV1 híreinek megtekintése valamikor „nemzeti rituálé” volt. Senki sem telefonált a „Mabat” adása alatt... Még az éjszakai hírműsor nézettsége is elérte a 70 százalékot. Noha igazgatóságát az állam nevezi ki, a TV1 politikailag mindig is független volt, és költségvetésének túlnyomó részét is az előfizetési díjakból fedezte. És ugyan már évekkel ezelőtt elvesztette a legnagyobb nézettségért folytatott küzdelmet, színvonalas kínálatával a TV1 még mindig törekszik az össztársadalmi szószóló szerepére. Ez pedig – ha lazán is – összeköti a fiatal társadalom különböző szegmenseit. A társadalmi kohézió ugyan már a nyolcvanas évek elején a repedés jeleit kezdte mutatni, a tömegkommunikációban ez a folyamat addig nem érződött, amíg nem volt másik tévécsatorna. Akkor aztán az izraeliek hirtelen felfedezték a nézettségi indexet. A TV 2 közvéleménykutatóinak múlt évi felmérése szerint a nézők 44-53 százaléka őket nézte a főműsoridőben – szemben a közszolgálati tévé 21-27 százalékával. A szép új tömegkommunikációs világban azonban a televízió aligha lehet nemzeti agóra, legfeljebb tükör a különböző vallási vagy etnikai közösségek számára.

Ha az izraeliek nem a helyi hírekről kívánnak tájékozódni, akkor hat kábeltévé adás és több mint húsz műholdas csatorna közül választhatnak – beleértve a CNN, a BBC és a Sky híreit is. Amikor szeptember 5-én a kora reggeli órákban terjedni kezdett ama katasztrófális kimenetelű libanoni akció híre, melyben 11 izraeli haditengerész halt meg, az izraeli elektronikus média mindaddig nem adott tájékoztatást az esetekről, míg a történetről az áldozatok családait nem tájékoztatták. A kábeltévé előfizetők viszont tájékozódhattak, mert a CNN szerkesztőit efféle szempontok nem befolyásolják.

Ma az izraeli lakosság 65 százaléka kábeltévé-előfizető. Bár számosan siránkoznak azon, hogy a választék növekedésével egyenes arányban csökken az igazi néznivaló, a csatornák forradalma feltartóztathatatlanul halad előre.

Limor Livnat kommunikációs miniszter nemrég bizottságot állított fel, melynek feladata egy, a kábel és a műholdas csatornákra vonatkozó egységes terv kidolgozása. A **Joszi Peled** tábornok vezette bizottság a „Nyitott Égbolt” politikájára szólított fel. Egy további kereskedelmi csatorna engedélyezésén túl sajátos izraeli feladatot is ellátnak: őt, az izraeli társadalomban növekvő befolyású csoport számára indítanak kábelcsatornát. Külön adásokhoz jutnak majd a vallásosok, a szefárd zsidók, saját anyanyelvükön szólnak majd az „oroszkhoz” (a volt Szovjetunióból bevándoroltakhoz), az amharául beszélő, Etiópiából bevándorolt falassákhöz valamint az izraeli arabokhoz.

A Peled-bizottság legnagyobb jelentőségű javaslata a digitális távközlés rendszeréhez való csatlakozás, amely 150-200 tévécsatornát vinne az izraeliek otthonába. Az átlag izraeli hálózobájába eljutó tömegtelen színvonalas műsor és szellemi szemét valószínűleg kevésbé befolyásolja majd a nemzet identitását és kötődéseit, mint azt számos pesszimista politikus vélne. Sok eset tanúsága szerint az emberek a hazai gyártmányú szappanoperákat jobban kedvelik, mint például a Dallast.

De ha a „világfalu” az izraeli nemzettudatra csak minimális veszélyt jelent is, még mindig fennmaradnak a túlzott szektarianizmus felől leselkedő kihívások. Amíg a közszolgálati TV a konszenzuskereséssel megszilárdíthatja a demokráciát, addig a multikulti tévé a társadalmi törésvonalakat mélyítheti el – állítja számos szakértő. A közszolgálati TV parlament, ahol a néző konfrontálódhat a tőle távol állók nézeteivel. A legnépszerűbb ilyen vitaműsor a heti kerekasztalbeszélgetés, a „Popolitika”. Bár a program időnként a „ki bírja túlélteni a másikat” produkciójába csap át, mégis arra készíti az izraelieket, hogy élesen ütköztessék nézeteiket.

Ugyanakkor mindenki elismeri, hogy a TV1 rossz közérzettel szennved. A hírei iránti érdeklődés csökken, aminek oka az elavult műsorszerkezet és a merev szervezeti rendszer. **Don Caspi**, kommunikációs professzor kifejtette, hogy a megújuláshoz „az állami tévének olyan vezetésre van szüksége, mely képes arra, hogy félreállítsa az alkalmatlan embereket és modernizálja a szervezetet”. De a TV 1 nem teheti ki az utcára a veteránjait. A kormánynak kellene lépéseket tennie, hogy jó nyugdíjakat biztosítson a számukra, ám ez azért nem valószínű, mert a Netanjahu-kormány a hivatalbalépése óta harcban áll az IBA-val (az izraeli távközlési hatósággal) annak állítólagos baloldali elfogultsága miatt.

Don Caspi mellett érvel, hogy a közszolgálati televízióknak nem kell szomorkodnia a nézettségi index miatt s nem is kell lealacsonyodnia a nagy nézettségű, ám primitív műsorok színvonalára. „Inkább fejezze ki jobban a különféle csoportok nézeteit s így érezni fogja majd azt, hogy helye van a nyilvánosságban”.

Senki sem kételkedik abban, hogy a régi gárda távoztával előbb-utóbb átszervezik az állami televíziós hatóságot. „Az IBA továbbra is független marad – ígérik a már készülődő újak – és olyan programokat fog készíteni, amelyeket a kereskedelmi csatornák biztosan nem: drámákat, tényfeltáró dokumentumfilmeket. Az állami tévének az a feladata, hogy Izrael legmélyebből fakadó kulturális szükségleteit fejezze ki.”

Novák Attila

Állam az államban?

Ex-szovjet bevándorlók Izraelben

A volt Szovjetunió területéről érkező 700.000 bevándorló többsége megtalálta a számítását. A szakmájukban kaptak munkát, saját otthonuk, kocsijuk van, ám a többségükben szekularizált új olék – akik között sok nem zsidó is van – sajátos, külön világot hoztak létre, egy orosznyelvű államot az államban.

helyzetével vetik össze, akik a befogadó országban kialakították a maguk kis Törökországát. Az oroszoké is kiterjedt, jól körülhatárolható etnikai közösség saját üzletekkel, színjátszó csoporttal, tíz orosznyelvű újsággal, közvetlen moszkvai televíziós csatornával – hogy az 1989 óta érkezett hozzávetőlegesen 700.000 bevándorló ne érezze magát elszigetelve az óhazától.

Néhány izraeli városban éppenséggel valamiféle fordított integráció ment végbe. A 41 ezer lakosú Karmielben már 14.500 orosz bevándorló lakik. Közülük minden ötödik nem zsidó. A városban a sétányok, a hangulat, az arcok, a nyelv meghökkenítő erővel idé-

Vallási közöny

Amíg azonban a Szochnut komoly pénzeket öl ezekbe a programokba, az ultra-ortodox Sasz párt ellenőrzése alatt álló belügyminisztérium – tartva a nem zsidók tömeges bevándorlásától – szigorú feltételekhez kívánta kötni az aliját. Ez persze heves tiltakozást váltott ki az orosz bevándorlókat képviselő *Jisrael ba-Allija* pártból, s így a minisztérium vonakodva bár, de megadta az állampolgárságot azoknak a nem zsidóknak is, akik zsidó hozzátartozóikkal érkeztek a volt Szovjetunióból. Mindamelllett előfordult az is, hogy a repülőtéren egy-egy érkezőtől megtagadták az bevándorló státuszt és csak turista vízumot adtak ki számára.

Az „oroszok” jelentős része szekularizált vagy éppen más vallási közösséghez tartozik. Több mint 300.000 bevándorló halachikusan nem zsidó, és közülük csak ötezer tért be formálisan a zsidó vallásba. A hittől való idegenkedés köreibben általános. Ez részben annak a következménye, hogy az elmúlt években a rabbinátság, az ultra-ortodox irányvonulat követve, egyre határozottabban ragaszkodik ahhoz, hogy a betérők ortodox életvitelt folytassanak legalább a betérés előtti két évben.

Sokkal eredményesebb volt a hetvenes években az akkori főrabbi, **Slomo Goren** által alkalmazott liberális halachikus szabályozás – jegyzi meg néhány kritikus. Mostanra azonban úgy tűnik, a nem zsidó bevándorlók többsége számára az áttérés irrelevánssá vált. Izraelinek lenni számukra éppen elég a zsidósághoz.

Az eljövendő házasságok szempontjából azonban e közönynek messzemenő következményei lesznek. Halachikusan nem zsidó ugyanis nem köthet házasságot Izraelben, ahol ez a ceremónia az ortodox rabbinátság monopóliuma. Az izraeliek többsége viszont bizonyos hagyományokhoz ragaszkodik. Ezek közé tartozik a rabbi előtt kötött házasság is. Sok „orosz” bevándorló viszont közönyös mindeziránt. Noha általában nem szeretnék, ha gyerekük nem zsidóval házasodna, egy zsidó szülő már elegendő számukra. Az anyagi lezármazás halachikus kérdésében tanúsított közönyük persze érthető, hisz olyan országban nőttek fel, ahol a zsidóság apai és anyai ágon egyaránt örökölhető nemzetiség volt. A vallásos irányzat azt remélte, hogy ezek az em-

Mindeddig nem volt olyan bevándorlási hullám Izraelben, amelyik ennyire híján lett volna mindenféle ideológiának; ennyire gyengén állt volna zsidó tudat dolgában (a 45 évesnél fiatalabb bevándorlóknak mindössze 59 százaléka vallotta magát zsidónak), és ennél kevésbé lett volna elszánva a beilleszkedésre. Ugyanakkor ilyen gyors és ilyen látványos felemelkedést sem produkált még egyetlen korábbi bevándorló közösség sem.

Ki kit asszimilál?

Az Izraelben csak „oroszoknak” nevezett bevándorlók beilleszkedési folyamatát sokan a németországi törökök

zik fel a szovjet miliót. Ritkán hallani héber szót vagy látni héber feliratot. Az üzletek táblái orosznyelvűek, alatta apró betűs héber felirattal vagy anélkül. Ha éppen egy ellenőr büntet (150 sékelre) 50 dollárra egy mészárost disznóhús árusításáért, a vevők az orosz módi szerint csendben, passzívan, várnak a sorukra.

Az új bevándorlók száma mostanában egyre csökken a Jewish Agency erőfeszítései ellenére. Programjaikat elsősorban a fiatal nemzedék számára tervezik, remélvén, hogy ha a tízenévesek nekiindulnak, akkor a szülők is velük fognak tartani.

berek nem csak alijáznak, de idővel jámbor zsidókká is válnak. Mivel azonban nem így lett, több-kevesebb próbálkozás után lemondott róluk, és ugyanúgy tett a reform és a konzervatív irányzat is.

Nem egyszer előfordul, hogy a bevándorló párok, menekülve az ortodox rabbínátus monopóliuma elől, Cipruson kötnek házasságot. Az élet fintora, hogy az orosz zsidók Izraelbe vándorolnak be, majd azon kívül kötnek házasságot. Úgy tűnik tehát, hogy a nem-halachikus zsidó izraeliek egy új közössége van kialakulóban.

Kezdők a politikában

Az „orosz” bevándorlók szavazata – 15-16 szék a 120 főt számláló izraeli parlamentben, illetve 13 százalékos szavazati arány a választáson – adu ász lehet valakinek a kezében, aki képes őket mozgósítani. A bevándorlóknak még nem alakult ki szoros, egyik vagy másik politikai párthoz kötődő lojalitás. A legutóbbi felmérések azt bizonyították, hogy tíz emberből közel négy bizonytalan volt abban, hogy Netanjahut vagy a munkáspárti elenzék vezérét, **Ehud Barakot** válassza. A politikai szimpátiák igen gyorsan változnak. **Ná-tán Scsaranszkij** pártja, a Jisrael-ba-Alija megnyerte az új bevándorlók szavazatainak mintegy a felét és ezzel hét mandátumhoz jutott a parlamentben. Ám a párt be-

Netanjahu szövetkezett a kétes hírű **Avigdor Lieberman**nal, aki 1978-ban emigrált a Szovjetunióból, ma pedig a miniszterelnöki hivatal igazgatója. Lieberman a héber sajtó Raszputyinként emlegeti, ám ezzel csak növeli népszerűségét a bevándorlók között. Az erőpróba most Scsaranszkij és Lieberman közt folytatódik, a bevándorlók szavazatai pedig kiszámíthatatlanok.

Bűnbeesés után

Az izraeliek jelentős része úgy gondolja, hogy az orosz akcentussal beszélő, szőke nők prostituáltak; az orosz férfiak csodaautóikkal és Gold Mastercard-jukkal egytől egyig maffiózók. A felmérések szerint az izraeliek 44 százaléka úgy gondolja: rengeteg bevándorló nők dolgozik prostituáltként. Az

Új bevándorló karácsonyfával – 300 ezren nem zsidók

vándorlók egyre nagyobb tömegeinek szemében veszt el hitelét. Egy részük hosszú távon nem tud azonosulni a párt bős, dühödt retorikájával, másik részük elvesztette illúzióit, és nem hiszi, hogy helyzetükön a párt valóban javítani tud. Ha most lennének a választások, a bevándorlók szavazatainak mindössze 29 százalékat kapná a Jisrael-ba-Alija. Tetézi a bajt, hogy belső viszályok is megosztják a pártot. Ezt kihasználva a baloldali *Merec* párt is ringbe szállt a bevándorlók szavazataiért, és mint a polgári jogok pártja próbálja őket megnyerni. Természetesen csatába szállt a Likud és a Munkáspárt is.

502 válaszadó izraeli 65 százaléka azt mondta, hogy voltak negatív tapasztalatai az bevándorló nőkkel, több mint fele pedig úgy nyilatkozott, hogy véleményét a médiában elhangzó illetve megjelenő riportokra alapozta. Az Izraeli Nők Szövetsége, az Orosz Bevándorló Egyesület, a Cionista Fórum, akik szponzorálták ezt a felmérést arra ösztönzik a médiát, hogy fékezze ezt a szörnyű és alaptalan megbélyegzést. Bár a prostituáltak jelentős része valóban az ex-szovjet állam területéről érkezik,ők nem bevándorlók, hanem illegálisan tartózkodnak Izraelben. Az pedig köztudott, hogy évente nők szá-

HÍREK

NÉPESSÉGGYARAPODÁS

1997-ben az országban 60 000 alijázó érkezett, ebből 50 000 a volt Szovjetunióból. A hirt közlő Országos Statisztikai Hivatal prognózisa szerint öt év múlva már Izraelben él majd a legtöbb zsidó, mert miközben itt folyik a bevándorlás, a ma még legnépesebb zsidó közösség, az amerikai, a második helyre kerül a beolvadás következtében. Izraelben a lakosság 30 százaléka 14 éven aluli, Magyarországon ez az arány 18 százalék.

HŐSÖKRE EMLÉKEZVE

A Jeruzsálemet övező egyik dombon állítják fel a II. világháborúban az antifasiszta hadseregekben harcolt másfél millió zsidó katona emlékművét.

HŐS ŐSÖK

A rómaiak elleni háború során, 68-ban Jodhav városában nagy csata folyt. A győztes rómaiak a vallási előírásokat nem engedték betartani, s tömegsírba dobatták az elesetteket. A sírt felfedezték, 1930 évvel később adták meg a végtisztességet a hazafiaknak.

ARCHEOLÓGIAI ÚJDONSÁG

A fővároshoz közeli, délre fekvő Har Homa körzetében egy V. században épült, boltíves görögkatolikus templom maradványait tárták fel. Találtak egy négy-szer kétméteres kőoszlopot, rajta – ritka ábrázolás – a terhes Mária. Ez a legjelentősebb keresztény lelet Izraelben.

FÁTÓL AZ ALMA

A különféle egyházak közötti megbékélés szorgalmazására nemzetközi találkozót rendeztek Jeruzsálemben. Ezen részt vett Izrael bevándorlási minisztere, a modern ortodox **Juli Edelstein**. Találkozott édesapjával, **Georg Edelsteinnel**, az orosz delegáció tagjával, aki a pravoszláv papok díszes ornátusát viselte, s nyakában aranykereszt lógott.

HÍREK

MÁSFÉL MILLIÓ EMBER

IVÓVIZE Befejezés előtt áll az IDE cégnél a világ legnagyobb tengervíz-sótalanítójának kivitelezése: másfél millió ember ivóvizét biztosítja. A cég 40 országba exportál sótalanító berendezéseket.

ÜGYVÉDEK ORSZÁGA

Izraelben minden 3530 emberre jut egy ügyvéd, ezzel a világelső. Követi az USA, ahol négyezer főre jut egy ügyvéd, majd messze lemaradva Japán következik, ahol ez az arány tízezer az egyhez.

MÉG EGY ALMA

A templomi szertartás után a jeruzsálemi Hotel Centralban tartotta meg lakodalmi ünnepségét egy jesivanövendék, akiről kiderült, hogy apja a moszkvai emigrációban született **Markus Wolf**, aki az NDK kémiszolgálatának tábornok rangú vezetője volt. Az ifjú férj nevét elhallgatták, az ugyanis megváltozott – adja hírül a zürichi *Israelitisches Wochenblatt*.

16 500 DOLLÁR

1997-ben a nemzeti termék egy főre jutó értéke 16 500 dollár volt. Magyarországon 4600 dollár.

A KLÓNOZÁS ÉS A HALACHA

A keresztény felfogástól eltérően a zsidóság – szigorú felügyelet mellett – megengedhetőnek tartja a klónozást. Ezt a döntést közölte ez év januárjában a jeruzsálemi Saa-réj Cedek kórház kebelében működő Schlesinger Orvostudományi Intézet feje, **dr. Mordechaj Halperin** rabbi. A döntésre a Kneszet tudományos és technológiai bizottsága kérte föl a tekintélyes intézetet, mert a közeljövőben lesz esedékes a klónozásról szóló törvény vitája. Halperin rabbi szerint „az emberi klónozás kapcsán a rabbinak új kérdésekkel kell szembenézniük, ezek azonban elsősorban szociális jellegűek, és főként a családi élettel kapcsolatos törvényeket érintik, amelyek megoldható problémák”.

zait csábítják Izraelbe a volt Szovjetunió területeiről, nagy haszonnal kecsegtető munkát és bevándorlási engedélyt ígérve nekik, hogy aztán a maffia ellenőrzése alatt álló szex-ipar rabjaiként, kegyetlen stricik futtatottjaiként végezzék. Az alvilági történetek másik példája **Grigorij Lerner** (Izraelben fölvevett nevén Cvi ben-Ari), akit a hatóságok csalással, sikkasztással, megvesztegetéssel vádolnak. Lerner már fél évet töltött börtönben és közben az egykori honfitársai szemében hőssé nőtte ki magát – jelenleg a négy legnépszerűbb orosz bevándorló között van. 1997 decemberében bevándorlók száza demonstráltak Askelonban a rendőrség brutalitása ellen, Lerner a „*mi Dreyfusunknak*” nevezve. A Biztonsági Hivatal szóvivője leszögezte, hogy nem aránytalanul nagymértékű a bűnözés az új bevándorlók körében, noha a családon belüli erőszak jóval meghaladja az átlagot (mintegy 60 százalékkal).

A legtehetségesebb kapitalisták

A munkanélküliség a bevándorlók körében az 1991-es riasztó 38,5 százalékról 1995-ben 9,6 százalékra esett vissza. Ma Izraelben a munkanélküliségi ráta 8,1 százalék felett van, és csekély mértékben ugyan, de emelkedik. Gyakorlatilag a tömeges bevándorlás volt a legfontosabb tényező, amely az 1987-89 utáni alacsony növekedés időszakából kilendítette a gazdaságot. Ez nemcsak a magasán kvalifikált, iskolázott munkavállalók beáramlásának volt köszönhető. A helyi piac éppoly erős növekedésnek indult, hiszen az izraeli lakosság 17 százaléka az elmúlt négy évben érkezett. A gazdasági robbanás az építőiparban indult meg, mivel a bevándorlóknak lakásra volt szükségük. Ezt nagyarányú fellendülés követte az ipar más ágaiban is.

Közel 90.000 a mérnökök és tudósok száma az új olék között. Izraelben minden 10.000 lakosra 135 mérnök és tudós jut, ez a legmagasabb ráta a világon. Jóllehet a mérnökök és tudósok mintegy 30 százaléka talál munkát a saját szakterületén és további 20-30 százalék dolgozik azzal összefüggő területen, a bevándorló mérnökök mintegy 70 százaléka csak a képesítésénél jóval alacsonyabb szaktudást igénylő munkakörben talál alkalmazást. Sok szakembert a speciálisan szovjet kép-

zettsége miatt nem tudnak alkalmazni; így például mérnököket, akik korábban kohászati vagy bányamérnököket.

A bevándorlók egy része ezért inkább saját vállalkozásba kezd. Az önálló vállalkozással rendelkező orosz bevándorlók 90 százalékán megfelelő végzettséggel rendelkezik, 30 százalékuknak doktorátusa van. 40 százalékuk nő, ami az izraeli átlag négyszerese. Az ex-szovjet bevándorlók egyes becslések szerint mintegy 7000 kisüzletet működtetnek Izraelben, sok közülük éppen saját közösségük speciális szükségleteit elégíti ki. Másik részük volt hazájukkal tart fenn üzleti kapcsolatot.

Jelenleg a szovjet olék 19,4 százaléka él a létminimum alatt. Állami segítséggel már felállítottak egy központot a rászoruló bevándorlók megsegítésére. Sok családnak roppant nehéz a helyzete, nem ismerik a jogait, nincs állandó lakásuk, tisztességes munkájuk, vagy félnek hogy elveszítik azt. Így igen csak rászorulnak a támogatásra.

Hadsereg – köszönöm nem

A volt Szovjetunióból érkező fiatalok nagyon óvatosan méregetik a hadsereget. Szüleik, akik a szovjet hadseregben szereztek ezzel kapcsolatos tapasztalataikat, nem bátorítják a katonai ambíciókat. Míg az izraeli születésű újoncokat segítik, támogatják családjuk, és gyerekkoruktól készülnek a katonai szolgálatra, addig az bevándorló újoncoknál hiányzik mind a tudás mind a motiváció. Napirenden vannak a fegyelmi problémák, így felmerült a kérdés, vajon ennek mik lehetnek ennek az okai. Nagyon sokan jönnek csonka-családból, melyek szétesnek a gyerek segítsége nélkül. A katonák magukkal hozzák a problémáikat a hadseregbe, aminek következménye a sok fegyelmezetlenség. Bár az bevándorlók is kapnak tisztai kiképzést, nem szívesen vállalnak ilyen beosztást. Érvük: „Egy bevándorlóknak minden sokkal nehezebb. Kevésbé érti meg a nyelvet, hogyan érti majd meg a katonait?” – és többnyire más munkalehetőség után néznek. Ám a nehézségek ellenére a hadsereg, mint hagyománya szerint mindig, most is nagymértékben segíti a bevándorlók beilleszkedését, hiszen a körülfalazt országban a katonai szolgálat valósággal belépő az izraeli társadalomba.

**A Jerusalem Report alapján írta
Kuik Györgyi**

HÁZAK A TENGERT FELETT

Mesterséges szigetek

Izrael területe az államalapítást követő függetlenségi háború eredményeként is csak 20 700 négyzetkilométer volt (mint három magyar megye: Pest, Bács-Kiskun és Veszprém együttesen), majd az 1967-es „hatnapos háborúban” elfoglalt területekkel megközelítőleg Magyarország nagyságúra növekedett. Azóta Izrael Egyiptomnak visszaadta a Sínai-félszigetet, és bizonytalan a Szíriától, Jordániától szerzett földek jövője is. Ezzel szemben a lakosság létszáma egyenletesen gyarapodik.

E problémát az infrastruktúra fejlesztésével foglalkozó minisztérium megbízásából egy szakembergárda vizsgálja: jelentős számú építész, statisztikus, földmunka- és bevándorlók helyzetével foglalkozók és mások. A megoldás szerintük a sivatag és a karsztvidék benépesítése helyett a tenger meghódítása. Annál is inkább, mert a lakosság hetven százaléka a tengerpartok 2–12 kilométeres sávján él, tehát ezt az életteret kell fejleszteni.

Kezdetben eltértek a vélemények arról, hogy a holdand példát követve gátakkal kerítsék-e körül a kiszemelt részeket, majd azokat úgy töltsék fel, hogy a szárazföld részévé váljanak, vagy a japán példát kövessék. A felkelő nap országában a tengerbe süllyesztett vasbeton lábakon 87 mesterséges sziget nyugszik, s ezekkel 560 négyzetkilométert vettek el a tengertől. A japán technikát adaptálják az izraeli viszonyokra.

A szigetépítés szorgalmazója az említett miniszteri bizottság vezetője, **Gedaliah Selef** professzor, a halifai egyetem építésmémóri karának dékánja. Az *Allgemeine* című bonni lapnak elmondta: elkészültek az első mesterséges sziget terveit, olyannyira, hogy – ha a kormány igent mond a koncepcióra – öt év múlva Tel-Aviv előtt felbukkan a Földközi-tengerből az első sziget, utána pedig megkezdődhet rajta az utak, házak építése, hogy 2005-ben beköltözhesse lakói, akiknek száma eléri majd a harmincezret. Húsz-harminc emeletesek lesznek a lakóházak és a hotelek, amelyeknek minden ablaka a tengerre néz, s mint minden új lakónegyedben, itt is sok lesz a pázsit, a virág.

A professzor beszélt arról is, hogy biztosított az építkezés anyagi része, vállalkozók, jövőbeli ingatlanulajdonosok adják össze, s így nem kell hozzá állami pénz. Számításaik szerint a sziget „gyártása” négyzetméterenként 800–1000 dollárba kerül, s ehhez jön majd az egyes objektumok kivitelezésének költsége, ám a kettő együtt nem haladja meg a Tel-Aviv jobb helyein fekvő lakások árát, a négyzetméterenkénti 2000–3000 dollárt.

A magyar focisták maradtak

A *Jediot Ahronot* című napilap február 5-én Salló Istvánnak, a Bétár Jerusaleim labdarugójának nyilatkozataként azt adta hírül, hogy a magyar nagykövetség felszólította az Izraelben játszó magyar focistákat: a háborús veszély miatt hagyják el az országot. Izrael első ligájában 11 magyar játszik, ők pótolják az Anglia, Svájc, Spanyolország és más országok vezető proficsapataihoz szerződött izraeli futballistákat.

A *Jediot Ahronot* cikke utáni napon a Mááriv ellentétes tartalmú hírt közölt: a játékosok és családtagjaik átvették a gázárcsökkentést, és közzé tette **dr. Csejtei István** nagykövet cáfolatát is. Mi több: a cáfolat erősítésére a nagykövet a Herzlia Pituach-i Budapest Háktaná étteremben vendégül látta **Czéh Lászlót, Balogh Tibort, Hamar Istvánt, Horváth Csabát, Komódi Lászlót, Márton Lászlót, Nyilas Eleket, Pisont Istvánt, Salló Istvánt, Tomka Jánost** családjaikkal együtt. A vacsorán Salló bejelentette, hogy ő nyilatkozatot nem adott, s cáfolatának a lap nem adott helyt.

Atlantisz császára

A fenti címmel a közelmúltban egyfelvonásos opera ősbemutatóját tartották a tel-avivi Új Izraeli Operaházban. Az előadás vonzza és foglalkoztatja a közönséget, a kritikusokat. A mű meséje bizarr: a halál megsértődik, mert „tevékenységével” az emberek visszaélnak, maguk akarják azt irányítani, ezért sztrájkba lép, összetöri kaszáját – ettől kezdve nem hal meg senki. Tette felhőborítja a világot meghódító diktátort, mert akadályozza terveit, ugyanakkor a leigázottak is tiltakoznak, mert számukra a halál volt az egyetlen jog és szabadon választható cselekedet, egyben az egyetlen menekvés a gyötrelmekből.

Az opera 1943-ban született, és megmagyarázza a librettista, az akkor 24 éves költő, a németországi **Peter Klein** témaválasztását: a szöveget a theresienstadti koncentrációs táborban írta, és ott komponálta zenéjét egy másik „német”, a 45 éves **Viktor Ullmann**, aki **Arnold Schönberg** tanítványa volt.

Köztudott, hogy Theresienstadtot a náci félrevezetésre használták, odavitték a Nemzetközi Vöröskereszt vizsgálóit, semleges országok képviselőit. Abban a táborban nem folyt megsemmisítés, onnan szállították Auschwitzba a transzportokat, s töltötték be helyüket új foglyokkal. A 40–60 ezer fogoly kőházakban lakott, üzletek, műhelyek, iskolák működtek, színházi előadásokat tartottak, zenekarokat szerveztek.

Az Atlantisz császára előadására több hónapon át készültek, de a főpróbán a náci betiltották, ezért került 55 évvel később sor a bemutatóra. Theresienstadtból összesen 150 ezren fordultak meg, s közülük 33 ezer fogoly maradt életben. A két alkotó nem volt közöttük.

VISI TAMÁS

„Képmutató farizeusok” 1. rész

Egy klisé nyomában

A „farizeus” szó hallatán zavaros asszociációk támadnak agyunkban. „Képmutatás”, „álszent jámborság” talán ezek a kifejezések jutnak először eszünkbe, és fülünkben szinte visszahangoznak Jézus dörgedelmes szavai: „Jaj nektek, képmutató farizeusok!”

A képmutatás fogalmával összefügg a „merev ritualizmus” vádja: eszerint a farizeusok „aprólékosan” teljesítik a Tóra előírásait, de vallásgyakorlatuk pusztán „külsődleges”, nem párosul hozzá „belső” készletetés. Túl nagy jelentőséget tulajdonítanak lényegtelen dolgoknak („szórszálhasogatás”), és eközben elveszítik a Törvény lényegét, „szellemét”.

De azt is tudjuk, hogy a farizeus tanítások alapozták meg a Misnát és a Talmudot – és ezen keresztül a mai zsidó vallást is. Bölcs ábrázatú, nagyszakállú rabbik jelennek meg szemeink előtt, akik a judaizmus szent tanításait hirdetik, és felvetődik a kérdés: vajon ezek a bölcs rabbik azonosak lennének az Újszövetség „képmutatóival”? A mai zsidó vallás képmutatáson alapulna?!

Valójában nem az a fontos kérdés, hogy tényleg képmutatóak voltak-e a farizeusok. Valószínűleg minden korszakban minden vallási irányzatnak egyaránt voltak (és lesznek) szentjei és álszentjei. A farizeusok sem képeztek kivételt. Ugyanakkor a farizeus tanítások lényege nem abban állt, hogy „Legyetek képmutatóak!”.

A „képmutató farizeus” sztereotípiája az Újszövetségből származik. Vizsgáljuk meg, hogy mit jelent pontosan a képmutatás az újszövetségi iratokban. A lényeges kérdés az, hogy az első keresztények miért pont a képmutatás vádját szegezték szembe a farizeusokkal. Mi a képmutatás-vád pontos történelmi értelme?

Az Újszövetség a farizeusokról (Máté ev. 23. feje.)

A szinoptikus evangéliumokban elszórvva, több helyen találunk farizeusokat bíráló szövegeket. A legteljesebb és

legdühösebb támadást Máté evangéliumának 23. fejezetében találjuk. Idézzünk innen néhány részletet:

(1) Akkor Jézus így szólt a sokasághoz és tanítványaihoz:

(2) Az írástudók és farizeusok a Mózes székébe ültek.

(3) Tehát mindazt, amit mondanak, tegyék meg és tartsátok meg, de cselekedeteiket ne kövessétek, mert beszélnek ugyan róla, de nem teszik.

(4) Súlyos és elhordozhatatlan terheket kötnek össze, és az emberek vállára rakják, de maguk az ujjukkal sem akarják azokat megmozdítani.

(5) Minden cselekedetüket azért teszik, hogy lássák azokat az emberek, mert megszelesítik az imaszjaikat és megnagyobbítják szemléltetőit.

(6) És szeretik az első helyet a lakomákon, és az első székeket a zsinagógákban.

(7) És a köszöntéseket a piacokon, és hogy az emberek úgy szólítsák őket: Rabbi!

...

(13) Azért jaj nektek képmutató írástudók és farizeusok, mert bezárjátok a mennyek országát az emberek előtt, ti magatok nem mentek be, és azokat sem engeditek be, akik be akarnak menni!

...

(23) Jaj nektek képmutató írástudók és farizeusok, mert tizedet adtok a mentából és a kaporból és a köményből, de elhagyjátok mindazt, ami nehezebb a törvényben, az ítéletet, az irgalmasságot és a hűséget, pedig ezeket kellene megcselekedni és azokat sem elhagyni.

(24) Vak vezérek! Kiszűritek a szünnyomot, a tevét pedig lenyelitek!

...

(33) Kígyók, viperák fajzata! Hogyan menekülhetnétek meg a gyeheával sújtó ítélettől?

(34) Ezért íme, küldök hozzátok prófétaikat, bölceket és írástudókat:

egyeseket közülük megöltök és keresztre feszítetek majd, másokat megkorbácsoltok zsinagógáitokban és városról városra üldöztök, (35) hogy rátok szálljon minden igaz vér, amelyet kiontottak a földön, az igaz Ábel véreától Zakariásnak, a Barakiás fiának véreig, akit a Templom és az áldozati oltár között gyilkoltatok meg. (Ford.: Magyar Bibliatársulat nyomán)

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy szövegünket konkrét időponthoz tudjuk kötni (legalább is a *terminus post quem*-et meg tudjuk határozni): a 35. versben szereplő Zakariás, Barakiás fia valószínűleg azonos a Josephusnál szereplő Zakariás, Barisz (var. Barukh, Bariszkaiosz) fiával, akit a zéloták i. sz. 68-ban ölték meg.¹ Szövegünknek – jelenlegi formájában – tehát i. sz. 68 után kellett keletkeznie: nem Jézus hiteles szavait tartalmazza, hanem egy generációval később élt keresztény szerző alkotása (aki persze felhasználhatott korábbi szövegeket is). A farizeusok elleni kemény vádak megértéséhez figyelembe kell venni az eseményeket, amelyek a szöveg keletkezése idején történtek; mint látni fogjuk, abban az időben gyökeres változás állt be a keresztények és a farizeusok viszonyában.

Az Újszövetség magatartása a farizeusokkal szemben korántsem egységes. Legalább három logikailag összeegyeztethetetlen álláspontot találunk a szinoptikus evangéliumokban:²

1. A farizeusok tanítása helyes, csak gyakorlatuk nem, mert a farizeusok nem hajtják végre saját tanításaikat, „mondják, de nem teszik”. A farizeusok tanítását tehát a keresztényeknek is követniük kell. A fent idézett részletek (Máté 23.) ezt az álláspontot tükrözik.

2. A farizeusok tanítása is elvetendő. A farizeusok ugyanis a Tóra írott szövegén kívül egy speciális szóbeli hagyomány előírásait is követik, sőt a hagyományt előnyben részesítik. A szóbeli hagyomány azonban nem Isten, hanem az emberek műve – legalább is a ke-

resztény szerző véleménye szerint – így a farizeusok Isten parancsai helyett emberi hagyományokat követnek. (Márk 7,1-23)

3. Az Újszövetség néhány passzusa pozitív képet fest a farizeusokról. A farizeusok egy alkalommal figyelmeztetik Jézust, hogy halálos veszély fenyegeti (Lukács 13,31). Jézus egyetért a farizeusokkal a feltámadás, és a „főparancsolat” kérdésében, és megdicsér egy farizeust bölcsességéért (Márk 12,28-34; Máté 22,35-40) A farizeusok ellenzik a keresztények üldözését (Ap. Csel. 5, 34-39; 23,6-9), sőt a keresztény gyülekezeten belül is van egy farizeus származék (Ap. Csel 15,5). Eszerint tehát nemcsak a farizeusok tanítása, hanem cselekedeteik is elfogadhatóak.

Mindebből az következik, hogy a farizeusokkal szemben eltérő álláspontot alakíthattak ki az egyes keresztény csoportok, illetve, hogy az álláspont időben is változhatott. Az első csoportba tartozó szövegek egy olyan keresztény közösséghez tartoznak, amely elfogadja és gyakorolja a Pentateuchus és a farizeus hagyomány előírásait. Nevezzük őket zsidókeresztényeknek. A második csoport egy másik keresztény gyülekezet véleményét tükrözi, amely nem fogadja el a farizeus szóbeli hagyomány érvényességét, és a Pentateuchus előírásait sem tartja meg, hanem azokat jelképesen értelmezi (vö. Márk 7,13-25). Nevezzük őket pogánykeresztényeknek. A harmadik szövegcsoporthoz „azonosításához” a zsidókeresztények történetét kell figyelembe venni. A pogánykeresztényekkel a továbbiakban nem foglalkozunk.

Az „eretnekek áldása” (birkat ha-minim)

Az Újszövetségen kívüli források – Josephus Flavius és a rabbinikus hagyományok – figyelembevételével a következő megoldás tűnik a legkézenfekvőbbnek. A keresztények és a farizeusok viszonya időben is változott. A harmadik szövegcsoporthoz, azaz a farizeusokkal szimpatizáló szövegek, az i. sz. 70 előtti időszakot tükrözik. Ebben az időben, úgy tűnik a farizeusok és a keresztények viszonya nem volt feltétlenül ellenséges, sőt, kifejezetten barátságos is lehetett. Josephus Flavius – aki farizeusnak vallotta magát – törté-

neti munkájában pozitív képet fest Jézusról,³ Keresztelő Jánosról és Jakab apostolról. Josephus szerint törvénytelen volt Jakab apostol kivégzése, és azt a farizeusok a nép nagy részével együtt elítélték. Tehát Josephus tanúsítja az újszövetségi hagyomány hitelességét, amely szerint a farizeusok elleneztek a keresztények üldözését.⁴

A nagy Róma-ellenes felkelés, a zsidó háború (i. sz. 66-70) után azonban megváltozott a helyzet.⁵ Jeruzsálem lerombolása és a Templom elpusztítása után a háborút túlélő farizeus mesterek Johanan ben Zakkaj vezetésével Javne

*Mivel a keresztények kultikusan
nem különültek el a zsidóságtól,
ezért nyugodtan kijelenthetjük,
hogy a kereszténység nem
képezett önálló vallást ebben
a korban, hanem egy irányzat
volt a zsidóságon belül.*

városában újraalakították a Szanhedrint. A nagy tanács elnöke (nászi) Johanan ben Zakkaj letétele után II. Rabban Gamliél (az újszövetségi Gamáliel unokája) lett.

A háború előtti időkben lehetséges volt a zsidóságon belül több vallási irányzat (farizeusok, szadduceusok, esszénusok, zeloták, keresztények) egymás mellett létezése. A háború utáni helyzetben azonban II. Gamliél jóval veszélyesebbnek ítélte meg őket. II. Gamliél nem tűrt ellentmondást: letörte a farizeus párton belüli irányzatokat. Megalázta az ellenszegülő Rabbi Jehosua ben Hananját, és eltávolította a Szanhedrinből a nagy te-

Kerékpártúra Meá-Sarimban

kintélyű Rabbi Eliezer ben Hürkanoszt.⁶ (Rabbi Eliezer, úgy tűnik, a keresztényekkel is kapcsolatban állt.⁷) II. Gamliél legfőbb törekvése a zsidóság uniformizálása volt. Ez a politika óhatatlanul a keresztény irányzattal való konfrontációhoz vezetett.

A Talmud elbeszélése szerint a II. Gamliél vezette Szanhedrin elrendelte, hogy a *Semone Eszré* (18 áldás) imádsághoz, amely a zsinagógai istentisztelet központi részéhez tartozik, egy 19. „áldást” is csatoljanak, az „eretnekek áldását”.⁸ Az áldás szövege: „A hitehagyottaknak ne legyen reményük, a gőgös királyságot hamar gyomlálj ki, és a keresztények (*nocrim* – názáretiek) és az eretnekek pusztuljanak el egy pillanat alatt!”⁹

Egy keresztény nem mondhatott áment erre az imádságra, ezért a keresztények kénytelenek voltak elhagyni a zsinagógákat. A rendelkezés célja bizonyára az volt, hogy elkülönítse a keresztényeket az „ortodox” zsidóktól. Ebből arra következtethetünk, hogy a rendelkezést megelőző időben a keresztények és a zsidók közös zsinagógákba jártak. A keresztényeknek ugyanis nem voltak önálló templomaik. Az Újszövetség szerint az első apostolok rendszeresen látogatták a jeruzsálemi Templomot, vagyis részt vettek egész Izrael közös kultuszában. Mivel a keresztények kultikusan nem különültek el a zsidóságtól, ezért nyugodtan kijelenthetjük, hogy a kereszténység nem képezett önálló vallást ebben a korban, hanem egy irányzat volt a zsidóságon belül. Ez a helyzet csak II. Gamliél intézkedése után változott meg. A kereszténység ekkor – tehát i. sz. 70 után valamikor – szakadt el a zsidóságtól, és vált önálló vallássá.¹⁰

Máté evangéliumának 23. fejezete (vagy annak egy része) ebben az időszakban íródhatott. A farizeusok elleni heves támadást tekinthetjük úgy, mint választ az „eretnekek áldására”. Az evangéliumi szakasz szerzője maga is farizeus lehetett (hiszen elfogadja a farizeus tanításokat!), akit nagyon fájdalmasan érinthetett, hogy társai „elárulták”, kiközösítették (innen érthető az izzó gyűlölet, amit irántuk érzett). Ha a szerző farizeus volt, akkor az is lehetséges, hogy a „képmutatás”-vád is a farizeus gondolatvilágon alapszik.

Mi a képmutatás?

Szövegünknek paradox feladatot kellett megoldania. A szerző úgy bírálja a farizeusokat, hogy közben tanításaikkal maga is egyetért. A farizeus tanítások jók, csak maguk a farizeusok rosszak. Tehát a farizeusok nem „igazi” farizeusok, „csak mondják, de nem teszik”, azaz „képmutatóak”. „Minden cselekedetüket azért teszik, hogy lássák azokat az emberek”, vagyis nem Isten kedvéért teljesítik a Tóra előírásait, hanem az evilági jutalom reményében.

A rabbinikus iratokban található „*lisma*”-elképzelések rokoníthatóak a „képmutatás” újszövetségi fogalmával. A *lisma* szó a héber *le-sem ha-tora* illetve *le-sem ha-samajim* kifejezések rövidítése, jelentése: „a Tóra nevéért (ti. kedvéért)” illetve „Isten nevéért (kedvéért)”. Ha valaki például egészségügyi okokból nem eszik disznóhúst, akkor teljesíti ugyan a Tóra parancsát, de ezt nem *lisma* teszi, azaz nem azért, hogy tetteivel a Tóra parancsának engedelmeskedjen, hanem saját hasznának keresése miatt. A *lisma* azt a követelményt jelenti, hogy a Tóra előírásai tisztán vallásos megfontolásból legyenek teljesítve.¹¹

A farizeusokkal szemben emelt képmutatás-vád lényege a rabbinikus judaizmus fogalmaival kifejezve az, hogy a farizeusok nem *lisma* teljesítik a Tóra parancsait: nem Isten kedvéért, hanem azért, „hogy lássák őket az emberek”.¹²

Ami a farizeusok tesznek, az tulajdonképpen jó. A névtelen keresztény szerző, aki Máté evangéliumának 23. fejezetének ezen részeit írta, ismerte és értette a zsidó vallás néha talán különösnek ható gyakorlatát, és tudta, a farizeus vallásosság valódi vallásosság volt. (Év-

századokon keresztül nem akad majd követője ezen a téren...) A farizeusokkal „csak” az a probléma, hogy népszerűek. A tömeg szentekként tiszteli őket, és végrehajtja parancsaikat, így a farizeusoknak hatalma van arra, hogy megállítsák a kereszténység terjedését – „bezárják a mennyek országát az emberek előtt...” A farizeusok népszerűek voltak, ezért vádolták meg őket azzal, hogy a népszerűséget hajhásszák.

Az Újszövetség alapján tehát úgy tűnik, hogy a farizeusok a zsidó nép valódi vezetői („vak vezérek”) voltak.

A farizeusokkal szemben emelt képmutatás-vád lényege a rabbinikus judaizmus fogalmaival kifejezve az, hogy a farizeusok nem lisma teljesítik a Tóra parancsait: nem Isten kedvéért, hanem azért, „hogy lássák őket az emberek”.

Ezen meghatározás finomításához azonban más forrásokat is figyelembe kell venni.

Josephus Flavius az I. század vége felé írta történeti munkáit. Műveiben többször tárgyalja a „zsidók filozófiai irányzatait”. Három nagy irányzatot különböztet

meg: szadduceusok, farizeusok, esszéusok, és ezekhez csatlakoztak negyediként a zeloták. A farizeusok tehát Josephus meghatározása szerint filozófiai irányzatot (*hairezisz*) képeztek.¹³ Annak megértéséhez, hogy ez a definíció mit jelent pontosan, vizsgáljuk meg, hogy milyen szerepet tulajdonít általában Josephus az „irányzatoknak”. A farizeusokat tágabb perspektívából kell szemlélni: egyfajta modellt kell felállítani arról, hogy miképpen működött a zsidó vallás az i. sz. I. században.

A modell

Josephus az *Apion ellen* című vitairatának második részében (II,14 (#145) és köv.) szisztematikusan leírást ad a zsidó vallásról.¹⁴ A művet görög műveltségű olvasóközönségnek írta, ezért kénytelen volt görög fogalmakkal leírni, megközelíteni a zsidó koncepciókat. Ennek eredményeként hol a zsidó, hol a görög fogalmakat kellett eltorzítania: munkájában egymásnak feszül, szinte összeesik a zsidó és a görög világlátás. Josephus a judaizmus *interpretatio Graeca*-ját próbálja kidolgozni, ezért kénytelen reflektálni az evidensnek tűnő dolgokra is. Judaizmus-értelmezése ezért kitűnő kiindulópontot nyújt a vizsgálódásokhoz.

Josephus nem használja a „vallás” szót mai értelmében. A zsidóságról helyenként mint filozófiai tanításról, helyenként mint államrendszerről beszél. Szóhasználatát mögött feltehetően a platóni ideális állam koncepciója rejlik: a tökéletes állam a filozófia igaz tanításán alapszik, és azt valósítja meg. Josephus szerint az „igaz filozófia” Mózes tanítása, a tökéletes államberendezkedés pedig a zsidó állam, amely Mózes „filozófiáján”, azaz a Tórán alapszik.¹⁵

A görög politikai filozófia aszerint osztályozza az államokat, hogy a legfőbb hatalom hány ember kezében van. Ha a többség uralkodik, demokráciáról, ha egy kisebbség, arisztokráciáról, ha egy ember, monarchiáról beszélünk. „A mi törvényhozónk azonban – írja Josephus – ezek közül egyiket sem fogadta el, hanem – némileg önkényes kifejezéssel élve – az állam jellegét *theokráciának* nyilvánította, a vezetést és a hatalmat tehát magára Istenre bízta.” (II, 16 (#164-165))

Josephus meghatározása hitelesen fejezi ki a Biblia politikai elméletének alapgondolatát. A *Deuteronomiumban* a következő olvashatjuk:

A Wesselényi utcai artistaképző

Prófétát közepedből, testvéreid közül, mint én vagyok, támaszt majd neked az Örökkévaló a te Istened, ő reá halgassatok. Egészen úgy, a mint kérted az Örökkévalótól a te Istenedtől a Chorében a gyülekezés napján, mondván: ne halljam tovább az Örökkévaló az én Istenem hangját, és ezt a nagy tüzet ne lássam többé, hogy meg ne haljak; és szólt hozzám az Örökkévaló: jól mondták, amit mondtak; prófétát támasztok majd nekik testvéreik közül, mint te vagy és adom ígéimet szájába, hogy elmondja nekik mindazt, a mit parancsolok neki. És léssen, a férfiú, a ki nem hallgat szavaimra, melyeket elmond nevében – én majd számonkérem tőle.

(18,16-19; ford.: IMIT)

Az államot tehát Isten kormányozza. Az embereket pedig két csoportra lehet osztani: az egyik csoport képes elviselni Isten jelenlétét, így képes átvenni a parancsokat Istentől, a másik viszont nem. Így az első csoport közvetíti Isten parancsait a második csoportnak – a második csoport pedig köteles engedelmeskedni az elsőnek.

A politikai hatalom Isten akaratának közvetítése. A politika a divináció formáját ölti. Izrael vezetője csak az lehet, aki a legfőbb uralkodó, Isten, akaratát közvetíti. De az összefüggés megfordítva is áll. Aki Istennel kapcsolatba kerül, az hatalomra tesz szert, annak engedelmeskednek az emberek.

A bibliai korszakból a divinatorikus-karizmatikus politikai vezetés számos formája ismeretes (prófeta, pap, bíra, király). Josephus korában ezek közül már csak a papi funkciók működtek. Ezért Josephus papi államként mutatja be Izraelt: az „államfő” a főpap; a papok bíráskodnak, eldöntik a vitás kérdéseket, és ők végzik el a legfontosabb állami tevékenységet, az áldozatok bemutatását Istennek. A politikai élet középpontjában a jeruzsálemi Templomban gyakorolt kultusz áll.

Elképzelhető-e ennél szentségesebb irányítási rendszer? Lehet-e méltóbb módon tisztelni Istent, minthogy az egész nép felkészül az Előtte való hódolatra, ennek megvalósítását a papokra bízta, s az állam egész irányítása szent szertartás formáját ölti magára?

(II,22 (#188))

A 23-as busz reggel a mutatóványossal

Josephus leírásában nincs szó arról, hogy az „irányzatok” milyen szerepet töltenek be a zsidó állami életben. Sőt, Josephus – ebben a munkájában – határozottan tagadja az irányzatok meglétét:

A mi közösségünk az egyetlen, amelynek körében nem hallani az Istenről egymásnak ellentmondó nézeteket... De nem fordulhat elő körünkben eltérés a mindennapi szokásokban sem: minálunk egyforma mindenkinél az életrendje, törvényeinkkel összhangban mind azonos nézetet vallunk az istenségről...

(II,19 (#180-181))

Irányzatoknak nem szabad lenniük, tehát nincsenek – legalább is a vitairat idealizált világában. Josephus tökéletesen tisztában volt azzal, hogy korának judaizmusa nem volt egységes, amit ír mégsem tekinthető egyszerűen hazugságnak. Josephus írása arról tanúskodik, hogy az irányzatok nem tartoztak a zsidóság hivatalos szervezetéhez. A Tó-

ra nem rendelkezik róluk, tehát *de jure* nem léteznek. „Hivatalosan” a zsidóság csak a következő kategóriák szerint tagolódik: papok (kohének) – Áron egyenes ági leszármazottai), lévíták (Lévi törzsének tagjai), és izraeliták (az összes többi zsidó). Az irányzatok egy *nem hivatalos* tagolódást jelentenek, amely a hivatalos mellett létezett.

Felállítandó modellünkben meg kell különböztetni egymástól a zsidó állam/vallás formális és informális szerkezetét. A nép hivatalos vezetése, úgy tűnik, nem tudta egymaga megoldani a vallás gyakorlásával, fenntartásával kapcsolatos feladatokat, hanem rászorult a társadalom támogatására. A spontán társadalmi aktivitás eredményeként jött létre a zsidóság informális vezetőrétege.¹⁶ Az informális vezető abban különbözik a hivatalos vezetőtől, hogy hatalma nem egy tisztség betöltéséhez kapcsolódik, hanem személyes tekintélyén nyugszik. A tisztség szinte automatikusan nyújtja a hatalmat viselőjének, és fennmarad az illető

halála után is. A tekintélyt azonban meg kell szerezni, és viselőjével együtt a sírba száll. Az intézmény objektív, megkérdőjelezhetetlen valóságként áll szemben a társadalommal. A személyes tekintély ezzel szemben átlátható; a társadalom előtt, és annak aktív közreműködésével jön létre és enyészik el. Az informális vezetők hatalma a személyes tekintélyen alapult, és nem intézményszerű.¹⁷

Az „átlagemberek” közül „szent emberek” emelkedtek ki. A „szent emberről” feltételezték, hogy bölcsessége, jámborsága stb. miatt kapcsolatban áll Istennel; véleménye Isten akaratát fejezi ki. „Szent ember” bárki lehet tisztától, származástól, vagyonától függetlenül. Az „átlagember” problémáira gyakran nem a hivatalos hatalom képviselőinél kereste a választ, hanem a „szent emberekénél”, az informális vezetőknél.

Forrásainkban gyakran találhatunk olyan történeteket, amelyekben „átlagemberek” különféle helyzetekben tanácsot kérnek az általuk tisztelt „szent emberektől”, noha az utóbbiak nem feltétlenül viselnek hivatalos tisztséget. Ezt a jelenséget egy evangéliumi történettel szemléltethetjük:

Ekkor így szólt hozzá (t.i. Jézushoz) valaki a sokaságból: „Mester, mondd meg a testvéremnek, hogy ossza meg velem örökségét!” De ő így válaszolt: „Ember, ki tett engem bírónak vagy osztónak köztetek?”

(Lukács 12,13-14)

Jézus nem volt hivatalos bíró, de a „sokaság” Isten emberének tartotta, olyasvalakinek, aki különleges kapcsolatban áll Istennel, ezért véleménye, tanácsai Isten akaratát fejezik ki. **Vermes Géza** szerint Galilea vallási életét a Jézushoz hasonló karizmatikus személyek, *informális* vezetők irányították.¹⁸ Az informális vezetők kormányzása különféle tevékenységek – tanítás, tanácsadás, „responsum”, jövőmondás, csodatétel – révén történhetett. A „nép vezérei” egymással is vitakoztak a nyilvánosság előtt, a viták célja a „nép” feletti hatalom, a tekintély megszerzése, elhódítása volt.

Josephus leírása szerint az „irányzatok” nem alkottak hivatalos, intézményszerű szervezeteket (kivéve talán az esszénusokat). Nincs farizeus pártszervezet, pártkönyvvel, tagsági díjjal és

A mutatványos táskáját
kérem megvizsgálni...

*a farizeusok a nép
informális vezetői voltak,
pontosabban egy
irányzat (még hozzá
a legnépszerűbb irányzat)
a nép informális
vezetőin belül.*

felvételi ceremóniával. A „farizeus” egy tág, laza, átmeneteket megengedő kategória. Máté evangéliumának 23. fejezete nem azzal vádolja meg a farizeusokat, hogy közpénzeket sikkasztanak el, hogy adókkal sanyargatják a lakosságot, hogy megvesztegethetőek stb. A farizeusok nem hivatalos, hanem informális hatalmukkal, *tekintélyükkel* élnek vissza... Tehát ez a szöveg arról tanúskodik, hogy a farizeusok a nép informális vezetői voltak, pontosabban egy irányzat (még hozzá a legnépszerűbb irányzat) a nép informális vezetőin belül.

Máté evangéliumának idézett részei apró életképek révén mutatják be a farizeusokat, így elképzelhetjük magunknak a farizeusok mindannapi életét. A farizeusokat mindenfelé a szentség aurája veszi körül, szent emberekként tisztelték őket a nép. Övék az első hely a zsinagógákban, ha vendégségbe men-

nek a díszhelyet kapják. Az utcákon és a tereken különös tisztelettel köszöntik, szólítják meg őket. „Mózes katedráján” ülnek, és amit parancsolnak, azt még a keresztényeknek is követniük kell, bármennyire is gyűlölik őket...

Amíg a Templom állt, az irányzatok sokfélesége nem fenyegette komolyan a zsidó nép és vallás egységét. A hivatalos szervezet kellően összefogta a népet. A Templom és a templomi kultusz materiális egysége garantálta a zsidó közösség összetartását, „szolidaritási minimumát”. Az „átlagember” egyszerre több irányzat vallási szolgáltatásait is igénybe vehette. (Pl. ha fiát a Tórára akarta taníttatni, elküldhette egy farizeus mesterhez,¹⁹ ha jóslatra volt szüksége az esszénusokhoz fordulhatott²⁰, ha megbetegedett egy keresztény – vagy nem keresztény – csodatévő gyógyíthatta.²¹) Így az irányzatok képesek voltak egymás mellett többé-kevésbé békésen megmaradni. A hivatalos hatalmi központ, élén a főpapi személyével, erős és egységes volt, ezért nem tűnt veszélyesnek az informális vezetők megosztottsága és széthúzása.

Gyökeresen megváltozott a helyzet a Templom lerombolása után. A zsidó vallás hivatalos szervezetét a rómaiak megsemmisítették. Minden feladatot az informális vezetőknek kellett átvenniük. A nép összetartását nem biztosította többé a Templom és a hozzá tartozó hivatalok. Az „irányzatok” tevékenysége a vallási élet középpontjába került. Most már könnyen tűnhetett úgy: a zsidóságot léteiben fenyegeti a sok irányzat létezése. Így válik érthetővé II. Gamliél uniformizáló politikája. Ennek eredményeként a farizeizmus, amely korábban a zsidóság egy irányzata volt, a „hivatalos” zsidósággá lett, a kereszténység pedig – amely szintén egy irányzat volt a zsidóságon belül – önálló vallássá.

Most már szélesebb perspektívából vizsgálhatjuk meg a képmutatás-vád pontos történelmi értelmét is. A képmutatás-váddal ugyanis nemcsak a keresztények éltek. A rabbinikus iratokban is találhatók polemikus szövegek, ahol a farizeusok ellenségeik szemére vetik, hogy „képmutatók”. Megdöbentőnek tűnik az, hogy szövegeink az illető ellenségeket szintén *perusimnak* azaz „farizeusoknak” titulálják

(A második, befejező részt következő számunkban olvashatják.)

„Burékász, Burékász, csak 14 a kilóban!”

Jegyzetek

¹Josephus, A zsidó háború IV,5,4 [#335]. Az alternatív magyarázatok erőltetettek (és nyilvánvalóan apologetikus jellegűek), ezeket tárgyalja: Albright, W. F.-Mann, C. S.: *Matt-hew* (The Anchor Bible) (New York, 1971) pp. 282-283. Amit az alábbiakban Máté evangéliumának 23. fejezetéről elmondunk, az nagyrészt spekuláción és nem konkrét információkon alapszik. A szöveg különféle forrásokból tevődhetett össze, az „utolsó szerkesztő” – ha volt egyáltalán ilyen – személye homályban marad. Az alábbiakban nem a teljes szöveg, hanem csak egy „hagyományréteg” elemzésére törekszünk.

²Az alábbiakhoz: Nesner, J.: *From Politics to Piety: The Emergence of Pharisaic Judaism* (New Jersey, 1973) pp.67-80

³A „Testimonium Flavium” kérdéséhez: Vermes, G.: „Josephus’ Portrait of Jesus Reconsidered”, in: *Occident and Orient. A Tribute to the Memory of Alexander Scheiber* (Budapest, 1988) pp. 373-382

⁴Vö.: Josephus: A zsidók története XVIII,3,3; 5,2; XX,9,1. A „törvényt pontosan betartók”

(peri tusz nomusz akribéisiz) kifejezés Josephusnál a farizeusokat jelöli, vö. 22. jegyzet.

⁵Az alábbiakhoz: Alon, G.: *The Jews in their Land in the Talmudic Age (70 – 640 C. E.)* (Cambridge, Mass. - London, 1994) pp. 41-55; 305-324

⁶Vö.: mRos ha-sana 2, 8-9; bBava Mecia 59b. A 70 utáni szerkezeti változásokra alternatív értelmezést dolgozott ki Shaye J. D. Cohen, vö.: „The Significance of Yavneh: Pharisees, Rabbinis and the Jewish Sectarianism”, *HUCA* 55 (1984) pp. 27-54.

⁷Vö.: tHullin 2,24; Herford, R. T.: *Christianity in Talmud and Midrash* (London, 1903) pp. 137-145

⁸bBerakhot 28b: „(Barajta:) Simeon, a Pakuli elrendezte a tizennyolc áldást Rabbán Gamliél előtt Javneában. Mondta Rabbán Gamliél a bölcseknek: talán van valaki, aki meg tudja határozni az eretnekek áldását (birkat ha-minim)? Felkelt Smuél, az ifjabb és meghatározta.”

⁹Vö.: Elbogen, I.: *Jewish Liturgy* (Philadelphia-Jerusalem, 1993 [1913]) pp. 31-35

¹⁰Vö.: Elbogen: i, m, (5. j.) pp. 31-35; Alon, G.: i. m. (5. j.) pp. 288-307. Schiffman, L. H.: „At the Crossroads: Tannaitic Perspectives on the Jewish-Christian Schism”, in: Cohen, J. (ed): *Es-*

sential Papers on Judaism and Christianity in Conflict (New York – London, 1991) pp. 431-457. Meg kell azonban jegyezni, hogy a farizeus-keresztény viszony az itt ábrázoltnál valamivel bonyolultabb lehetett. Mindenesetre azt tudjuk, hogy volt legalább egy farizeus i. sz. 70 előtt, aki azt állította magáról, hogy üldözte a keresztényeket (t. i. Pál apostol, vö. Gal. 1,13; Fil 3,6), és legalább egy farizeus, aki 70 után is szimpatizálva írt a keresztényekről (t. i. Josephus Flavius). A későbbi zsidókeresztény csoportok is eltérően viszonyultak a farizeusokhoz, vö.: Baumgarten, A. I.: „Josephus and Hippolytus on the Pharisees”, *HUCA* 55 (1984) pp. 1-25; Alon, G.: i. m.(5.j.) pp. 294-307

¹¹A legfontosabb rabbinikus szövegek elemzését lásd: Urbach, E. E.: *HaZal. Pirke emunot vedeot* (Jerusalem, 1982) pp. 343-347; a fogalom vallásfilozófiai értelmezéséhez: Buber, M.: „Zwei Glaubensweisen”, in: *Werke, Band I.* (München – Heidelberg, 1962) pp. 694-698; 719-721

¹²A képmutatás vádhoz tartozik a „ritualizmus” vádja is, ami azt jelenti, hogy a farizeusok aránytalanul eltúlozzák egyes parancsokat jelentőségét más, fontosabb parancsokhoz képest („ami nehezebb a törvényben” – Máté 23,23). A rabbinikus irodalomban is megtalálható a „könnyebb” és a „nehezebb” parancsok (pontosabban azok áthágása) közötti különbségtétel (vö. mJoma 8,8 és mSevuot 1, 6 és a gemárák ezekhez a részekhez). Ezt a témát később tárgyaljuk.

¹³Josephus: A zsidó háború II, 8. és A zsidók története XVIII, 1

¹⁴Hahn István fordításában idézem: Josephus Flavius: *Apión ellen, avagy a zsidó nép ősi vitáiról* (Budapest, 1984)

¹⁵Josephus évszázados hagyományra támaszkodik, vö. Hengel, M.: *Judentum und Hellenismus* (Tübingen, 1988³) pp. 464-473

¹⁶Vö.: Schürer, E.: *The History of Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B. C. – A. D. 135)*. Edited and Revised by G. Vermes, F. Millar, M. Black (Edinburgh, 1979) pp. 322-336. Josephus „pártjai” és a „Common Judaism” viszonyához: Sanders, E. P.: *Judaism: Practice and Belief 63BCE – 66CE* (London – Philadelphia, 1992) pp. 10-29. Sanders azonban – véleményem szerint – nem különbözteti meg elég világosan a formális és informális hatalmat. Az informális hatalom jelenségéről más összefüggésben kitűnő elemzést nyújt: Goodman, M.: *The Ruling Class of Judea* (Cambridge, 1987) pp. 76-108

¹⁷Az „intézményesülés” fogalmához: Berger, P. L. – Luckmann, T.: „A valóság társadalmi felépítése”, in: Hernádi, M. (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban* (Budapest, 1984) pp. 332-349. Meg kell jegyeznünk, hogy a farizeusok informális hatalma is megindult az intézményesülés útján, gondoljunk a Hillél dinasztia növekvő tekintélyére.

¹⁸Vermes, G.: *A zsidó Jézus* (Bp., 1995) pp. 69-77 és 104-108

¹⁹Vö.: János ev. 3,10; ApCsel 22,3; Josephus: A zsidó háború II,8,2; A zsidók története XI-III,10,6; XVII,6,2; XX,12,1; Vita 2.

²⁰Vö. Josephus, u.o. XV,10,5; XVII,2,4

²¹Vö.: tHulin 2,22 és sSabbat 14,4 14d és Josephus: A zsidó háború II, 8,

SANDERS IVÁN

Végzetes szabadság

A felvilágosodás eszméi Földes Mária A séta című regényében

Az európai felvilágosodás eszméjéről bizony állíthatjuk, hogy az egyre szekularizáltabb irodalom felemelkedéséhez vezetett, a zsidóság pedig a világi irodalmon keresztül eljutott az európai nyelvek használatához. A zsidó történelmi tapasztalat újraértékelése, az asszimiláció problémája, a hagyomány és a modernség közötti összecsapás, a vallásos partikularitás és az egyetemes hitvallás összebékítésének kísérlete – nagyrészt ezek azok a témák, amelyek a tizenkilencedik század folyamán és a huszadik század elején olyannyira foglalkoztatják mind Nyugat-, mind Közép-Európa zsidó irodalmát. Azokban az országokban, amelyekben az emancipáció, az integráció és a kultúraátvétel kézenfogva járt az „elismert” helybeli nacionalista csoportok lelkes támogatásával, a kései 1930-as és a 40-es évek jogfosztása és a totális fizikai megsemmisítés kilátása nem csak a politikai liberalizmus kudarcát, hanem azon felvilágosodott eszmék tagadását is jelenti, amelyre nemzedékek zsidósága az identitását, a pusztá létét alapozta.

Földes Mária emlékirat regénye, *A séta* (Bukarest, Kriterion Kiadó, 1974) egy erdélyi zsidó író gazdag, gyakran ellentmondásos, tragikusan egyéni, spirituális örökségét tükrözi. Önéletrajzi regényének egyik legmegrendítőbb aspektusa, hogy a holocaustban, életének e középpontban álló tapasztalatában elszenvedett összes jogfosztottsága és üldöztetése, a pótolhatatlan fizikai rombolás ellenére a szerző szülőföldjéhez, szülővárosához való ragaszkodása tántoríthatatlan maradt. Erről így szól: „Sétálgatok, keresztül-kasul járom a várost és felfedezem benne ifjúságomat oly sok más, ismeretlen város után, ahová életem különböző szakaszaiiban sorsom elvetett. Kolozsvárott végül otthonra lelek.”

Tagadhatatlan, hogy Földes Mária életében a holocaust megtapasztalása áll a középpontban; a haláltáborok kísérő emlékezete befolyásolja ébrenlétének minden pillanatát, ez támadja meg orvul álmában és ez jellemzi döntéseit és ítéleteit. Ennek ellenére mégsem lenne helyes, ha *A sétát* pusztán az újabb holocaust-regények közé sorolnánk. Az az idegösszeomlás sorozat, amelyen a háború után egy évtizeddel Földes Mária átesett és amely miatt újra meg újra kórházba kellett vonulnia, nem írható kizárólag a háborús évek lelki sérüléseinek számlájára. Az író szerint csupán orvosai állították, hogy „minden betegsége miatt a haláltáborok vádolhatók”. Földes problémái még ennél is mélyebben gyökereznek. E problémák oka elsősorban az, hogy az író képtelen beilleszkedni egy olyan világba, amelyben elfogadják a kegyetlenséget és amelyben nem csak, hogy tolerálják, hanem ráadásul még bátorítják is az igazságtalanságot, a kétszínűséget és a cinizmust. Az az asszony, akinek gyötrelmeiről és viharos emlékeiről *A séta*-ban olvasunk, mégsem az a kórosan érzékeny, nyugtalan és hisztérikus teremtés, akinek talán a hozzá közelállók szemében tűnhet. Marica – aki nyilvánvalóan a szerző irodalmi megsemmisítője – voltaképpen az emberek élesszemű megfigyelője, aki szenttelen tárgyilagossággal és ironiával beszél saját helyzetéről. Bizonyosra veszi, hogy őt magát mindig is egy tragikus életérzés, a halál lehetőségének állandó jelenléte motiválta. Ezt könyve legelső mondataiban meghökkenítő egyszerűséggel le is szögezi: „A haláltól többnyire rettegetem, idő múltával vágyakoztam utána és mindig, mindig tudatában voltam.” Arról igyekszik meggyőzni bennünket, hogy ezek az érzések nem csak életének egy bizonyos szakaszában, a haláltáborokban töltötték el, amikor a halál valóban állandóan a közelében kaszált, hanem már kora gyermekébe óta benne élt az a hit, hogy alkalmatlan az életre. E

mélységes meggyőződése abból a felismerésből ered, hogy a konvenció és a parancsolgatás valódi világa nem csak megfojtja az eredetiséget és érzéketlenné teszi az érzéssel felruházottakat, hanem a racionális lények életét is lehetetlenné teszi. Földes Mária hősnője ugyanis a felvilágosodott intellektuális tradíció örököseinek tekinti magát. Mint annyi más író, akiknek a huszadik század történelmének lídérces realitása a témája, ő is megkérdőjelezi a normalitás fogalmának mi voltát. Mint annyi európai írónál, az örültek háza az ő művében is a fordított realitás gúnyos szimbóluma lesz – a valódi *tébolyodottak*, állítja Földes, *nem a falakon belül, hanem kívül élnek*. Az idegosztályon egyik betegtársa így szól Maricához: „A világon a legveszedelmesebb dolog a gondolkodás; te is emiatt kerültél ide.” Az is jellemző, hogy Földes Mária regénye első részének mottójául az erdélyi költő, Horváth Imre „A sárga ház” című versének e sorát választotta: „Kint, kint keresd a tébolyultakat”. Egy örült világban az értelmes férfiak és nők számára nincs esély – *A séta* ezen alapvetően felvilágosult eszméje kiegészül azzal a romantikus véleménnyel, miszerint egy nyárspolgárok által irányított világban minden képzelőerővel megáldott ember gyanúsnak számít. „Kora ifjúságomtól kezdve családi hagyományokat követtem”, meséli el hősnőnk. „Szabad utat engedtem túlságosan is aktív képzelőerőmnek, amelyet a családom azzal vett tudomásul, hogy kijelentették: Marica hetet-havat összehazudozik”. Műve vége felé még tovább bonyolítja ezt a fogalmat, amikor megismétli romantikus véleményét: „Az írók és az örültek között jóformán alig van némi különbség”, majd hozzáteszi, hogy csak az írók „hajlandók elismerni, hogy örültek”.

Vizsgáljuk meg *A séta* narrátorát társadalmi perspektívából is. Az 1925-ben született hősnő a liberális, asszimilált magyar zsidóság reprezentatív produktuma, tipikus „harmadik generációs” zsidó, patriarchális, talmudista nagypapával, iskolázatlan, vallásos nagymamával, nagy darab, sikeres kereskedő papával és jóval törekényebb, városban nevelkedett mamával. A hősnő maga, mint annyi más harmadik generációs zsidó, kicsi kora óta tele van művészi ambícióval és érzékenységgel, és végső fokon elfogadja és magáénak érzi az urbánus entellektüel értékeit és életstílusát. Az is teljesen természetes, ahogyan a baloldali politikához vonzódik és az is, hogy barátait ebből a

körből választja ki. Az 1930-as és az 1940-es években a Magyarországon és Erdélyben született felvilágosodott, entelektüel zsidóság majdnem teljes egészében a baloldali politika színvonalán volt. Földes Mária számos kortársával együtt örömmel üdvözölte Romániában a II. világháború előtti politikai és társadalmi átalakulásokat és éveken át hűséges maradt a művészet szocialista parancsszavához. A „burzsoá” múltat élesen megkritizálta, zsidó származását pedig jóformán tudomásul sem vette. Amikor az 1960-as évek vége felé sor került könyve megírására, természetesen ezeket a gondolatait már sokkal árnyaltabban tudta kifejezni. Ám a judaizmusozóhoz való általános magatartása és kiváltképp a saját zsidó identitása nagyrészt az asszimilált, közép-európai zsidóság elnyomását, bizonytalanságát és illúzióit tükrözi. Amikor pedig magától értehetően átértékeli a múltat, felismeri, hogy az „internacionalis” kommunista asszimiláció annak logikus kiterjesztése és nem választható el a liberális, burzsoá asszimilációtól. Természetesen mindkettő a felvilágosodott eszmékben gyökerezik.

Gyermekkorát sok más memoáíróhoz hasonlóan Földes is romantikus színben tünteti fel, mintegy a mítoszok világába emeli. Egy olyan könyvben, amely túlnyomórészt a háborús idők szivettépő tapasztalataival foglalkozik, ez több, mint érthető. A lágerek nyomasztó élményein felülemelkedve így pillant vissza az író: *„Visszamenekülök gyermekkoromba, az emlékek, az álmodozások és a titkos vágyak birodalmába, oda, ahol az én saját külön tündérszágom, az igazi otthonom van.”* És valóban, regényében a nagyszülők, a szülők, de még a legtávolabbi rokonok is mítikus alakokként tűnnek fel – rendkívüli hatalommal, különleges tulajdonságokkal és titokzatossággal ruházta fel őket. Földes zsidó háttérét is mítoszba foglalja. Apai nagyszülei családjáról például így ír: *„Zelig nagypapa és a fiai a bibliai héberekre emlékeztetnek – olyan magasak, erősek és olyan hosszú életűek voltak, amilyenek ma már nem is léteznek. Vagy tán mégis? Zelig folyvást felhívta a figyelmünket, hogy családja Spanyolországból származó, szefárd zsidó.”* Ám mint már említettük, az efféle romantikus megjegyzést az író sietve agyoncsapja egy jóval józanabb, gúnysabb hanggal, mert amikor a spanyol zsidó mivoltával dicsekvő Zelig nagyapót idézi, a narrátor csendesesen hozzáfűzi, hogy *„egy fenét, az öreg Galiciából jött”.*

Hősnőnk azért bizonyos értelemben mégis csak büszke zsidó őseire, noha azt is elmondja, hogy ha mindezt tíz-tizenöt évvel korábban írta volna meg, bizonyára jóval óvatosabban elhallgatta volna – ekkor kiderül, hogy eleinte zárdában tanult, és mint egészen fiatal lány, komolyan foglalkozott a katolizálás gondolatával. Ezután pedig hamiskásan megjegyzi, hogy egy alkalommal nagybőjt idején, amikor az összes többi lány hazament a családjához és csak ő maradt ott egyedül a zárdában a bőjtőlő apáékkal, megszimatoolta a konyhában sercegő sült kacsá csábító illatát. Ekkor, noha előzőleg elszánta magát a bűnbánatra és a bőjtölésre, nem bírt ellenállni és alaposan megdézsmálta a finom csemegét. *„Ez aztán egycsapásra megváltoztatta azt a szándékot, hogy megtagadjam apáim hitét és mindörökre zsidó maradtam. A sült kacsá csodálatos illata mentett meg attól, hogy a hittagadás bűnébe essek.”* Nem meglepő tehát, hogy a regény Maricáját katolikus iskolába küldték. A világ e táján semmi szokatlan nem volt abban, hogy jó zsidó családok gyermekeit kiváló egyházi iskolákba járatták. Az ambiciózus, státusz-öntudat-

falusi lakodalmát: *„Töméntelen vendég volt, akik mindenfelől érkeztek: Vásárhelyről, Budapestről és Bukarestből... határon túlról és a szomszédságból... használt holmi kereskedők, gyárosok, Cocojar, a román pópá, a katolikus pap, a rabbi... mind ott tolongtak.”*

Ezt a liberális, majdhogynem ökumenikus szellemet egy későbbi részben is felismerhetjük, amikor a szerző a közismert nagyváradi Ullman-palotáról ír. Ekkor már javában dúl a háború és a tarkabarka nagyváradi lakosok összegyűlnek a híres palotában, mint a dúsgazdag, különc Ullman-család vendégei. A családban egyébként számos zenerajongó akadt.

A gyerekek az emeleten laktak, ahonnan a tangó és az akkor épp divatos fox-trott hangjai szűrődtek ki. A harmadik emeleten az egyik elegáns Ullman-lány, a klasszikus zene rajongója köré gyűltek az emberek. A híres zongorista, G. H., aki akkor még nagyon fiatal és rettentően szerelmes volt, valami preklasszikus darabot játszott. A második emeleten vad politikai vitát folytattak. Közről és távolról összeverődött üzletemberek arról beszélgettek, hogy voltaképpen mi is történik és mit tartogat számukra a jövő. Egész álló nap a BBC híreit hallgatták, amelyet hangos cigányzenével próbáltak leplezni. Az utcán elhaladó emberek azt hitték, hogy azok az urak odabenn egy kicsit mulatoznak. A palota félemeletén lévő lakásban a család baloldali tagjai jöttek össze, ez volt a kommunista szalon. Itt, miközben pénzt gyűjtöttek a Vöröske-re színtest számára, fehérboros fröccsöt iszogattak és tiltott mozgalmi dalokat dúdoltak, köztük az Internacionálét is.

Eközben pedig mélyen a palota alagsorában egy kizárólag az Ullman-család számára épített ortodox kápolnában – az udvarban egyébként egy kevésbé szigorú, nagyobb zsinagóga is állt – kaftános haszidok ósrégi, szívzaggató dalokat zengtek, amelyekben Isten áldását kérték jötevéjükre, az Ullmanokra és összes vendégükre: a nacionalistákra, a kerékgyártókra, az anglofilekre, a kommunistákra, a fox-trott rajongókra, a Vivaldiért lelkesülőkre, a hívőkre és a hitetlenekre.

A regény ehhez hasonló részletei társadalmilag és irodalmilag is emlékeztetnek egy kissé Márai Sándor *Egy polgár vallo-másai* című művére, azzal a különbséggel, hogy Márai Kassa városáról ír. Márai

„Ó, Istenem, ez a gyökértelen zsidó nevelés! Mennyire sajnálom, hogy semmiféle zsidó háttérrel sincsen!”

tal rendelkező, közeposztálybeli zsidók számára a tanítás minősége jóval fontosabb volt, mint az iskola felekezeti mivolta. Mindazonáltal a szerző úgy tárja fel a maga zsidó világáról alkotott nézetét – amely nézetét nyilvánvalóan erősen befolyásolták a tizenkilencedik századi liberalizmus tradicionális tanai –, hogy a zsidóság társadalomban való jelenlétének elismerése mintegy teljesen természetes és helyénvaló. Nem is csoda: az az eszme, hogy egy civilizált társadalomban a különböző vallási csoportok egyidejűleg jelen vannak, egy felvilágosodott, toleráns államnak köszönhető, amelyben a liberális gondolkodás létrejöhét. Noha Erdélyben a realitás ennél mindig jóval bonyolultabb volt, Földes Mária mégis úgy szeretné láttatni szülei viágát, mint olyan világot, amelyben mindenki tudja, hol a helye és ahol mindenkinek megvan a maga helye. Könyvében például nagy szeretettel visszaemlékezik egy öreg kocsis beszámolójára, aki elmeséli az író szüleinek

Sándor és Földes Mária mindketten a liberális asszimiláció gyermekei – Márai családja németből lett magyarra. A zsidó asszimiláció sajátossága miatt azonban a tárgy – Földes Mária viszonylagos nyíltsága ellenére is – jóval érzékenyebben érinti *A séta szerzőjét*, mint Márait az *Egy polgár vallomásaiban*.

Vizsgáljunk meg néhány módszert, amellyel Földes Mária elmosza, avagy hátterbe szorítja a témát – a módszereket, amelyekbe Földes ösztönösen belekapaszkodik akkor, amikor olyan témákat érint, amelyeket ő maga mindinkább az anakronisztikus asszimiláció gondolkodásában megrögzött dolognak tart. Marica remekül beszámol mindenről, mielőtt megemlíti a tényt, miszerint zsidó családból származik, amelyet ekkor negatív, no-

zott be az egyik lány. „*Én pedig Smilovits vagyok*”, közölte gyanútlan hösnőnk. Ez az anekdota nem csak azért jellemző, mert Mann regényének arra a szereplőjére utal, aki a tízenyolcadik század racionalista eszméinek megtestesítője, hanem azért is, mivel kiderül, hogy hösnőnk közvetlen zsidó önazonosítása csak ilyen mulatságos és ironikus kontextusban engedhető meg. Amikor meglehetősen abszurd módon – hiszen már a legelső lapok olvastán kiderül számunkra, hogy írása egy hányatott életű zsidó asszony története – feltárja családjának zsidó eredetét, azon nyomban hangot ad az asszimilált zsidó visszaható vágya beteljesülésének és rámutat egyéb kvalitásaik viszonylagos fontosságára. Például amikor egyik nagymamájáról, Tafler Hermináról ír, akit

ka soha egy fikarcnyit sem érdekelt, mégis azt mondja, hogy ezek az eszmék „*felhőtlenül ragyogtak a lelkemben*”.

Földes Mária hösnője ugyanakkor kulturálisan és spirituálisan teljes szívéből magyar. Szövegében minden idézetet és hivatkozást Adyól és József Attilából merít, akiknek radikális politikai hitvallásában hösnőnk minden bizonnyal osztozik. A teljes magyar irodalmat keblére öleli, kiváltképp az erdélyi örökséget és egy ízben még Nyíró Józseffel is előhozakodik, aki pedig neki és népének esküdt ellensége lett.

Földes Mária regénye az olyan holocausttal foglalkozó egyéb közép-európai irodalmi művekre emlékeztet, amelyekben nem a fizikai atrocitások állnak a középpontban, hanem az a szellemi és lelki gyötrelme, amelyet a jogfosztottság, a kiközösítés és a kiutasítás okozott. Mivel Földes Mária hösnője író, egészen természetes, hogy folyvást arra a kulturális tradícióra hivatkozik, amelyért a zsidók egy évszázada az asszimilációval síkra szálltak. Marica számára csakugyan az a felismerés lett elviselhetetlen és végül az vezetett idegösszeomlásához, hogy ez a felvilágosodás által inspirált hagyomány képtelen volt megálljt parancsolni az ő világát és közösségét elnyelő tébolynak. Elkerülhetetlen, ahogyan Marica a légerekben is magyar identitásába kapaszkodik, mert rájön, hogy mily kevés köze van a nála sokkal vallásosabb, jiddisül beszélő lengyel zsidó társaihoz. (Itt megjegyezzük, hogy a Krakó melletti, Plasow nevű koncentrációs tábor, ahová Maricát elhurcolták, Thomas Kenelly *Schindler listája* című könyvének, valamint az abból készült Spielberg-filmnek a nyomán jóval ismeretbé vált.) A kirekesztés fájdalma, amely a képtelenséggel párosul, hogy ezt bámi pótolja, örökké tartó témája a magyar holocaust irodalomnak, amire a legnevezetesebb példa Kertész Imre *Sorstalanság* című műve. Földes könyvében, amelyet a 60-as évek végétől a 70-es évek elejéig írt, ugyanezt a múltba való, a hagyományok utáni vágyódást fedezhetjük fel, amelyben azon bándódik, hogy ezekből mily keveset lehet visszaidézni – többnyire csak villanásokat, töredékeket, rosszul felidézhető frázisokat, szokásokat, rituálékat. Az egyik lábjegyzetében Földes Mária megmagyarázza a reggeli imához való imaszij használatát és az ő szóhasználatában a jiddis *t'fillin legen* úgy hangzik, mint valami távoli, titokzatos és misztikus varázsige. A könyv folyamán valahol a héber halotti ima első néhány szavát is

Mecénáskeresés egy kávézóban

ha dacos kihívással identifikál. Egyik nagybátyjáról, aki mindenáron hősi halált akart hálni az I. világháborúban (sebesülten kismarant a tábori kórházból és csatlakozott a harcmezőn küzdő bajtársaihoz), így ír: „*Nem akarta, hogy az emberek azt mondják, hogy a zsidók gyávák*”. Egy későbbi bekezdésben visszaemlékezik arra az irodalmi játékra, amelyet a nála jóval okosabb osztálytársaival játszott. Amikor összejöttek, úgy mutatkoztak be egymásnak, mint Thomas Mann *Varázshegyének* szereplői. „*Settembrini vagyok*”, mutatko-

a Nagyalföldön éledgelő tót asszonyságnak jellemez, akkor úgy gondolom, az író csakugyan azt hiszi, hogy ezzel jóval többet mondott el róla, mintha elidőzött volna a nagymama zsidóságánál. Földes Mária a maga legtöbb értékét épp úgy, mint családjáét, afféle szekularizált, egyetemes keretbe illesztgeti. Önmagára szívesen gondol úgy, mint emancipált nőre, apja vallásos hitét pedig a panteizmus egyik formájának tartja. A kommunista elveket olyan világosnak látja, mint a nap, és noha bevallja, hogy a gyakorlati politi-

idézi – tévesen. Azt azonban nyíltan (és sajnálkozva) bevallja, hogy soha életében nem tanult héberül olvasni. Könyve vége felé hősnője gyászosan felkiált: „Ó, Istenem, ez a gyökértelen zsidó nevelés! Mennyire sajnálom, hogy semmiféle zsidó háttérrel sincsen!” Ezt úgy is fogadhatjuk, mint annak az asszimilációs kultúrának, amelynek a hősnő is egyik produktuma, kései elitizmusát.

Az olyan emberek számára, mint Földes Mária, a judaizmushoz való visszatérés egyik lehetséges ösvénye a cionizmus. Ám a könyvében Izráelre tett néhány utalás roppant homályos és bizonytalan. Ezek az utalások talán azt a feszültséget tükrözik, amely könyve megjelenésekor politikai realitás volt abban az országban, ahol Földes élt. Marica például elmeséli, hogy a háború után az egyik hajdan gazdag rokona faképnél hagyta a férjét és elment Izráelbe, ahol csupán a cselédségig vitte. Története egy másik pontján egy fényképet kommentál, amelyet valami nyugati képeslapban látott, valószínűleg a hatnapos háború után. A képe egy „állig felfegyverzett izraeli katonát ábrázol”, aki épp felteszi a tífilit valahol a Golán-fennsíkra, amelyet Földes afféle freudi tévesztéssel Gólem-fennsík-nak ír le.

Földes Mária, hogy démonaitól megszabaduljon és talán abban a reményben, hogy magához ölelje atyái világát, 1974-ben elhagyta Romániát és Izráelben telepedett le. A múlttól azonban nem birt megszabadulni; megadta magát démonainak és két év múlva Tel-Avivban öngyilkos lett. Ötvenegyes éves volt.

Amikor az ember ilyen tragikusan kurtára szabott élettel szembesül, óhatatlan, hogy ne keresse a kulcsát, az okokat, a végső okot. Az efféle kutatás azonban soha nem vezet sikerre és a titok titok marad. De Földes Mária esetében itt maradt számunkra a könyve, ez az élő irodalmi dokumentum és önvallomás. Könyvéből megismerhetjük azt az asszonyt, akinek emlékezetét kísértetek gyötörték, megismerhetjük kivételes érzékenységét, megismerhetjük racionális mivoltát. Megismerhetjük, mint a felvilágosodott entellektüel hagyomány örökösét, aki mint oly sokan az ő helyzetében, rájött, hogy századunkban az ésszerűtlenség diadala formálta ki mindennél drágább gondolati és cselekedeti szabadságát, amelyet nemzedékek tápláltak végzetes szabadsággá. Ezt a meggrázkódtatást soha nem tudta igazán kiheverni.

Kiss Marianne fordítása

„Wasz mahszt du kleine Jidele?”

Fanyarság, hétköznapiak

Fűr Emil festőművész 1967-ben született Budapesten. A rajztanári diploma megszerzése után néhány évig a jeruzsálemi Héber Egyetem művészettörténeti szakán tanult. Fanyar grafikáival az izraeli hétköznapiak színes sokoldalúságát mutatja be naplószerűen. Festményeivel Jeruzsálemben is bemutatkozott egy tavaly rendezett kiállítás alkalmával. Műveiben a gyermekkor és a felnőtt látásmód, a valós és az elképzelt idő, a fájdalom és az önirónia elemei keverednek.

Képeit márciusban a *Magyar Zsidó Kulturális Egyesületben*, s a hó közepéig a *Bárka Színházban* tekinthetik meg az érdeklődők.

A Szombat purimi számát Fűr Emil munkái illusztrálják.

Paradoxonok imakönyvei

(*Sziddur Tfilat Smuel, Sámuel imája – Zsidó imakönyv, ford.: Simon Sáróni, szerk. és jegyzetekkel ellátta: Naftali Krausz, Chábád Lubavics Egyesület, 1996., 870 oldal, 2900 Ft.*)

(*Zikhrón Jisráél Menakhem, Makhzor le-Ros ha-Sana, Izrael fohásza – A zsidó újév imarendje, ford.: Simon Sáróni, szerk. és a jegyzeteket írta: Naftali Krausz, Chábád Lubavics Egyesület, 1997., 759 oldal, 2900 Ft.*)

Lehet-e ma Magyarországon imakönyvet kiadni? A válasz az, hogy rossz a kérdés: imakönyvet ki kell adni. Ki kellett adni, mert a használatban lévő régiek, a Pollák-féle sziddur és a Schön József-féle máchzor-sorozat meglehetősen elavult.

Az első magyar fordítású *sziddur* (imakönyv) – az asszimiláció egyik első jeleként – 1841-ben jelent meg, Rosenthal Móric fordításában. A századforduló körüli évtizedek legjelentősebb imakönyvkiadója a Schlesinger-cég volt: ott jelentek meg Hevesi Simon irodalmi szintű fordításos imakönyvei, Füredi Ignác pályanyertes fordítása, vagy az azóta is Magyarországon legelterjedtebb *máchzorok* (ünnepi imakönyvek), Schön József fordításában. Az *Avodát Jisráél* (Izrael Istentisztelete) imakönyv Pollák Miksa soproni főrabbi, Pap Károly édesapja, fordításával és magyarázataival először 1924-ben látott napvilágot, és az elmúlt évtizedekben ez volt az általánosan használt mindennapi imakönyv Magyarországon. A Tel-Aviv-i „Sinai” kiadó (a Schlesinger Jos. jogutódja?) reprinteli. Ma Magyarországon ezen reprint kiadványok, illetve ugyanennek a könyvnek 1987-ben a MIOK által Raj Tamás szerkesztésében kiadott változata terjedtek el. Ez az imakönyv nehezen hozzáférhető, drága, nyelvezete pedig régi. Ortodox körökben elterjedt az egy nyelvű, az izraeli *Eskol* kiadó által megjelentetett *Sziddur Tifilát Kol Pé*, továbbá viszonylag sokan hoztak a maguk számára az elmúlt években Izraelből imakönyvet, leginkább a legnépszerűbb *Rinát Jisráél*-t.

Fél évszázad után új fordítású, új külsejű, új szerkesztésű imakönyvre nagy szükség volt. Várakozás előzte meg 1996 tavaszán Simon Sáróni fordításában, Naftali Krausz szerkesztésében a *Sámuel Imája* (*Tifilát Smuel*) megjelenését. Közel két év elteltével elmondható, hogy gyorsan elterjedt, sok helyen találkozhatunk vele. A sziddur (hétköznapi imakönyv) után, 1997 kora őszen, a nagyünnepekre megjelent a *máchzor-sorozat*, első, újévi kötete, az *Izrael fohásza* (*Zikhrón Jisráél*) is, mely szintén Simon Sáróni és Naftali Krausz munkája.

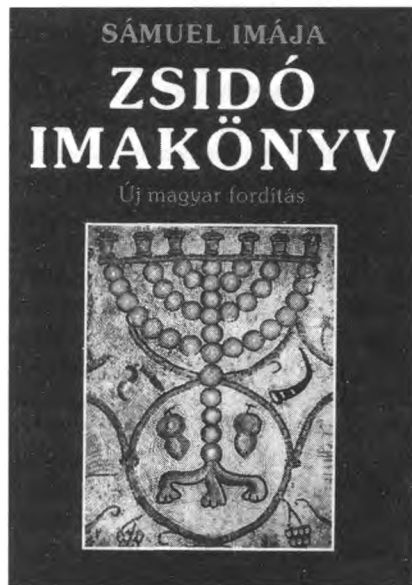
Vajon ezek a művek mennyire elégítik ki az igényeket? Paradox módon igen is, meg nem is. Miféle igényeket kell ma kielégíteni Magyarországon?

Vannak, akik szeretnék megismerkedni a zsidó kultúrával, az imák világával. A két könyv erre a célra megfelel: a laikus érdeklődő kézikönyv gyanánt leveszi a polcra, olvasgatja a magyar fordítást, megértését a magyarázatok elősegítik. A *Sámuel imáját* keretes „hirdetések” teszik változatossá: ezekben egy-egy általános tudnivalót, történeti érdekességet, aggadát vagy szokást oszt meg a könyv az olvasóval. Ezek a „reklámok” megfelelnek a kiadó, a Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület missziójának, a „vallásos ismeret-

terjesztésnek”, de nem illenek egy imakönyvbe. Helyük sokkal inkább az imakönyv előtt, bevezetésként (mint az *Izrael fohászában*), esetleg külön kötetben lenne. Paradox szituáció: ahhoz, hogy a könyvet, mint *hagyományos* imakönyvet használja a közönség, vajon úgy érezte-e a kiadó, hogy hagyományos imakönyvbe nem illő betétek révén szükséges az olvasóközönség tudását gyarapítani?

A fordítás alapvetően jó, főleg ha a korábbi kiadások olyan – a mai olvasó számára – szarvashibáira gondolunk, mint amikor a Schön-féle újévi máchzor a *tisúvá* szót (megbánás, bűnbánat) „bá-nat”-ként fordítja. A sziddur „magyar szempontból számított” elején, a fordító jogosan említi a „szolgai hűség és a parafrázis Szkülláját és Kharübdiszét”: különösen nehéz feladat imákat fordítani, hiszen egyszerre kell helyesen visszaadni a teológiai kritikus fogalmakat, valamint a művek irodalmi stílusát, hangulatát. Tovább nehezíti a feladatot, hogy a héber szavak asszociációs „bokra” erősen eltér az alapvetően a keresztény fogalmi világon alapuló magyar nyelv szavaitól, valamint az, hogy az ősi hagyományokra visszanyúló héber költészet teljesen más eszközöket használ, mint a magyar. Például nagyon imponáló az, hogy a „*Lekhá Dodí*”, ez a híres, XVI. századi költemény, esetében Patai József műfordítását választották, egy szöveg-hűbb, de az irodalmi értéket nyilván kevésbé visszaadó saját fordítás helyett.

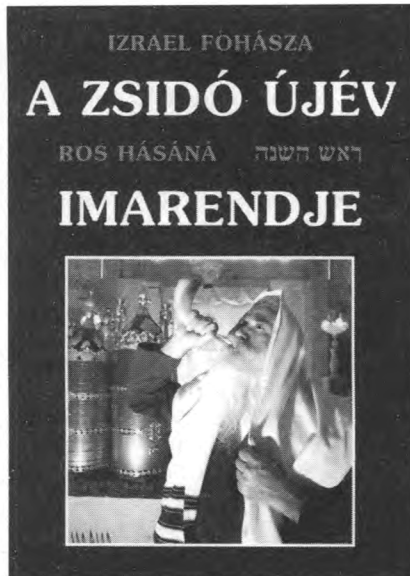
Aki szerény hébertudással rendelkezik és a két nyelven írt szöveget párhuzamosan kívánja olvasni, meglehetősen nehézségekkel szembesül a *Tifilát Smuel* esetében: a héber szöveg, melyet kü-

lönböző külföldi imakönyvekből fényképeztek ki – feltételezem, hogy érthető anyagi okokból –, és ezért zavaróan nagy változatosságot mutat a betűk típusa, mérete és olvashatósága, legtöbbször elcsúszik a keretes részekkel „kitömött” magyar szöveghez képest. Ugyanakkor a héber anyagban vannak lefordítatlan szakaszok, apró imabetétek, utasítások, törvények (például a 189. oldalon található, kiddusról szóló rész, amely – a látszat ellenére – nem fordítása a túloldalt közölt héber szövegnek). Másrészt az, hogy minden ima megtalálható magyarul, az eredeti a jobb oldali lapon, míg a fordítás baloldalt, jelentős változás a század első felében megjelent imakönyvek kaotikus szerkesztéséhez képest. További minőségi ugrást jelent az újévi imakönyv: ebben, a héber szöveg újraszédése eredményeképpen, homogén a szedéstűkőr, és jóval könnyebb a két szöveg egybevetése.

A máchzor már megközelíti a példaként használt amerikai Art Scroll-sorozat minőségét: talán a szürke kiemelések lehetnének markánsabbak és konzekvensek (*minden szombati részletnél*). Jóval kevesebb a keretes betét, kellemesebb a kiadvány olvasása. Remélem, hogy a sziddur esetleges új kiadása eléri majd a máchzor minőségét, ha újra szednék a héber részt egységes és olvasható betűkkel, magyar nyelvű utasításokkal a héber oldalakon is. A helykitöltő „reklámok” fölöslegessé válhatnának, illetve egy részük tartalma beépíthető lenne a lap alján lévő jegyzetekbe, vagy olyan típusú, halákhikus betoldásokká alakíthatók át, mint azt az imakönyveknél – a legkorábbiaktól fogva – megszoktuk.

A használat során kiderült több apró elírást, melyekről a kiadó időközben nyilván értesült, is pontosítani kell majd. Például az *Áléinu* záróima meghajlásánál, az utasítást követő pontot a máchzorban máris kicserélték kettősponttra, jelezve azt, hogy a meghajlás a következő, és nem a megelőző, éppen ellenkező értelmű mondatra vonatkozik. Viszont mindkét kiadvány elején, az alef-bét táblázat alatt, helytelen a „régí héber kiejtés” vs. „új héber kiejtés” ellentét-pár: nem értek egyet azzal, hogy az askenázi és a szefárd kiejtési hagyományokat időben határoljuk el egymástól. Néhány további apróság közül például különösen zavaró a máchzor utolsó, pjiutokat tartalmazó szakaszának fejléce („Egyéb pjiutim”): a magyarban ugyanis – szemben a nyugati nyelvekkel – idegen szavak esetén nem használjuk a forrásnyelv szerinti többes számot, hanem a magyar nyelv agglutináló filozófiájának megfelelően, „k” végződést kell kitenünk („Egyéb pjiutok”).

Ha valaki magyarul akar imádkozni, megteheti az imakönyv segítségével. Ha valaki héberül imádkozik az újévi máchzorból, annak jelentős segítséget jelentenek a héber szövegbe közbeszúrt magyar utasítások. A *Tifilát Smuel* héber részét inkább a liturgiában jártasoknak ajánlom, a többiek segítségére szorulóknak a sok „fölsleges” rész miatt.

De ha valaki rendszeresen óhajt imádkozni, akár magyarul, akár héberül, az már nem fogja a *Sámuel imáját* választani. A két imakönyv kapcsán itt merül fel a leg súlyosabb ellentmondás. A szerkesztők elsődleges célja a praktikusságra való törekvés volt, azaz az, hogy aki

imádkozik, akár anyanyelvén, akár az ősi nyelven, annak könnyű legyen kezelni az imakönyvet, ne keljen sokat lapoznia, a gyakran ismétlődő imák is megtalálhatóak legyenek minden egyes előfordulásuknál. Ugyanakkor, ennek eredményeképpen, annyira vastag lett a kiadvány, hogy nehezen hurcolja magával a hitsorsos. A könyv súlyát és vastagságát fokozza, azaz a használhatóságot tovább csökkenti a kemény borító, amely nyilván szintén praktikus megfontolásból lett ennyire vastag: azért, hogy tartós legyen a gyakori használat során.

Mennyiben felel meg a könyv eredeti céljának, tudniillik a magyarországi hitélet fenntartásának? Igen is, meg nem is. Igen, hiszen a chászid, és ezért a szefárd liturgiát követő *Oberländer rabbi* egy askenázi imakönyvet adott ki. Még arra is figyelt, hogy speciálisan magyar szokás szerint – a Chátám Szofér véleményét követve – a *Báme Mádlíkin* (misnai idézet) a péntek esti ima legvégére kerüljön, nem a *Borchu* elé, ahogy azt a világ jelentős részén teszik. Ugyanakkor néhány ponton eltért a magyar szokásoktól. A *Lecha Dodí* előtti „*Ana be-khoách*”-ot – tudtommal – nem mondják Magyarországon. A *Smone Eszré* főima *Ve-la-malsinim* kezdetű áldása kapcsán pedig: míg a közép-európai sziddurokban „*ve-khol oszé risiá ke-regá jovédu*” („és minden gonoszt cselekvő vesszék el egy pillanat alatt”) szerepel, addig egy másik, Magyarországon idegen hagyományban, mely az új imakönyvben is megjelenik, „*ve-khol há-risiá ke-regá tovéd*” („és a gonoszság vesszék el egy pillanat alatt”) található. Vajon azok, akik most, az új imakönyvből tanulnak imádkozni, nem a nagyapáik által recitált szavakat fogják megszokni? Természetesen jogos az elvetés, hogy nem ezek az apró részletek a lényegesek, amikor arról van szó, hogy ki fogja harminc év múlva megtölteni a zsinagógákat. De mégis, kis tudatos odafigyeléssel, életben lehetne tartani a régi magyarországi „specialitásokat”.

Vajon bizonyítja e két könyv azt, hogy lehet ma Magyarországon zsidó imakönyvet kiadni? A könyvek borsos árában, a mai könyvpiaci helyzeten túl, nyilván szerepet játszik a kis példányszám is: kevesen igényelnek ma Magyarországon zsidó imakönyvet. De reméljük, hogy a *Sámuel imája* és az *Izrael fohásza* hozzájárulnak ahhoz, hogy a következő kiadásokra már nagyobb legyen a kereslet.

Bíró Tamás

(Folytatás a 2. oldalról.)

kodást' a hozzá csatlakozó micv' kifejezéssel (érdemdús cselekedet értelemben) helyeselték, így e kérdésben, úgy tűnik, a nézetkülönbségek nem eredményeztek élénk vitát.

Figyelemre méltó a Nachamnidésztől vett idézet, minek szövegét nem állt módomban szemügyre venni, mivel hiányzik az idézet jelzete, de elgondolkodtató, mit jelent ez a „minden zsidó” kifejezés. Természetesen, ha egyének összességét, akkor az nem jelentheti a letelepedést, mivel ez már maga is csoportot, az egyének szervezett kapcsolatát feltételezi. Mindenesetre megfontolandó, hogy Ramban, aki saját jószánta ellenére vándorolt ki Erec Hakodesbe, midőn, a fejedelmi udvarban lezajlott barcelonai disputában legyőzte kitért zsidó ellenfelét, megdöntötte vádjait, és ezután szemüzték Aragóniából, most az egész zsidóság szentföldi betelepítésére buzdítana, mint valami messiás. Sőt nem valószínű, hogy egymaga szembehelyezkedne kora egész zsidó világával. Feltételezhetően az „ott tartózkodás” mellett tesz hitet, az Ősatyák által véghezvitt parancsokat érdemében.

Az egyéni, Szentföldre „felvándorlás” egyébként is szokásban volt, és gyakorlata azt mutatja, hogy kizárta a letelepedésre, az ország visszahódítására irányuló szándékot. Maga Jehuda Halévi, aki elindult Erec Jisráélba – bár csak Egyiptomig jutott el – maga mögött hagyta Córdovában az egész családját.

A „Hámas Eskü”, tehát, az ország meghódításával és betelepítésével, az idegen hatalom elűzésével szemben foglal állást. Ezzel érdekes módon egybecseng az álmissások viselkedése. Sabbatáj Cvi, ahelyett hogy hadaival megindulva visszafoglalta volna Erec Hakodest, kíséretével előbb a szultán elé járult,

hogy jóváhagyását kérje. Az idegen fennhatóságot csak egy újabb katonai honfoglalással lehetett volna felszámolni, és erre még a leg-híresebb, önmagát megszállottan messiásnak tartó vezér sem vállalkozott.

Fontos megjegyezni azt is, hogy a Megváltás nem csupán a nép összegyűjtésére irányul. Döntő mozzanat a Szentély újjáépítése és a Második Szentély pusztulása után a Megváltásig érvénytelen tórai parancsok ismételt életbeléptetése.

Nagy általánosságban tehát azt mondhatjuk, hogy a vallásos zsidóság, Nachamnidészt is beleértve, támogatta a zsidók Erec Jisráélban való tartózkodását, akár úgy, hogy az egyének közösségeket alkossanak, ami természetesen önmagában még nem „betelepedés”, vagyis az Ősapák által véghezvitt tórai parancsokat megismétlése, hiszen ez csak a messiási időkben válhat valóra. A vallásos zsidóság felfogásának megfelelően, a zsidóság, a Nyugati Faltól kezdve egészen Amerikáig, leszámítva Erec Jisráél különleges státuszát, még mindig diaszpórában él.

A cionizmus gyökeresen szakított ezzel a felfogással, mert nem az ott tartózkodást, hanem a betelepülést, az ország viszonyai feletti teljes fennhatóságot tűzte ki célul, vagyis a Hámas Eskü első és második tilalmának feloldását.

A mai izraeli ortodoxia, mennél inkább részt vesz a politikai életben, annál jobban össze tudja egyeztetni felfogását a cionizmussal. Mindenesre már nem kapcsolják ki a Baté Ungarin Mea-Searim utcai negyedeiben az „eretnek állam” villanyáram-szolgáltatását. Az ott tartózkodás elvének felelevenítése találkozási pontot jelenthet.

Ács Gábor

Lapozgatás az interneten

Feldmájér Sándor rovata

www.thewall.org

Ez a furcsa cím a Siartófalhoz visz el. Az angol nyelvű honlap gondozója az *Aish Ha-Torah* (A Tóra Lángja) jesiva. Mellékelve minden percben cserélt kép mutatja, mi is történik éppen a zsidók legszentebb helyén, Jeruzsálem óvárosában a Siartófalnál. Ha voyeur-ként eleget néztük az imádkozó embereket, elindulhatunk az alábbi felsorolás nyomán újabb remek kalandokra:

PUT A NOTE IN THE WALL. (Tegy egy cédulát a Falhoz) E-mail segítségével küldhetünk cédulát amit elhelyeznek a Falban.

THE SECRET OF THE WALL. (A Fal titka) Kérdéseket intézhetünk **Rabbi Kalman Packouz**-hoz. (Első kérdés: Kalman... lehet, hogy ismét egy magyarral van dolgunk?)

PRAYER TO SAY Egy kereső segítségével találhatunk imádságokat különböző esetekre:

For the Sick betegségre

In Time of Trouble ha bajban vagy
Psalm of Gratitude hálaadó zsoltár
És még sok más.

SECRET OF THE JEWISH PEOPLE Mark Twain rövidke írása a zsidóság titkairól. Bizony Kedves Olvasó, vannak ilyenek, ha nem hitted eddig, most láthatod, Mark Twain is állítja.

613.ORG ezen a címen 300 órnyi Tóra-felolvasást hallgathatunk meg, (ha van *real audio* programunk) ahol a megfelelő recitálással éneklük a Tórát.

THE WALL IN 1967 (A Fal 1967-ben) Egy katona személyes vallomása a Fal 1967-es felszabadításáról.

Ha ezt mind elolvasták, visszatérhetnek a nyitóoldatra és megnézhetik, mi is változott azóta a Falnál... Állítom semmi, talán kicsit többen lettek, talán kicsit kevesebben, és a "Wall" csak áll ott már több ezer éve, és mi nézzük fényképen és videón és interneten. De azt az érzést, mikor megérintettem azokat a szent kőveket, a Falat, azt nem lehet leírni vagy közvetíteni. Ez is azon kevés dolog közé tartozik, amit, ha módja van rá, mindenkinek személyesen kell megtennie.

1998 JDC-SMOLAR Student Journalism Award \$ 1000

Entries are now being accepted for the 1998 JDC-Smolar Student Journalism Award

ABOUT THE AWARD:

The JDC-Smolar Student Journalism Award is presented to the Jewish student whose published article or story best fosters understanding of world Jewry. The award was established in 1980 by the American Jewish Joint Distribution Committee (JDC) in honor of the late Boris Smolar, distinguished journalist, author and Editor-in-Chief of the Jewish Telegraphic Agency, who had been associated with the JDC for over 60 years as staff member, board member and friend.

The JDC-Smolar Student Journalism Award is designed to develop better understanding of the global Jewish community while giving support to young people entering the field of journalism and encouraging their interest in Jewish subjects and Jewish journalism.

The JDC, the overseas relief arm of the Jewish community, was established in 1914 and is devoted to rescue, relief, rehabilitation and education of Jews in over 50 countries around the world and in Israel. Its services are supported by UJA-Federation campaigns throughout the United States.

JUDGING:

Entries will be judged by the JDC-Smolar Journalism Award Committee, comprised of dis-

tinguished leaders in the field of Jewish journalism. The JDC-Smolar Award Committee reserves the right to make final determination regarding eligibility.

Presentation of the award will be made by JDC in the spring of 1998.

QUALIFICATIONS:

Submissions are limited to published stories or articles written in English or accompanied by an English translation. The submitted piece should promote an understanding of overseas Jewish needs and/or offer insight into a particular aspect of the international Jewish community, excluding the United States. Submissions must have been published during the 1997 calendar year in a newspaper and/or magazine substantially involved in the coverage of Jewish affairs, and be written by a full or part-time undergraduate or graduate student (maximum age: 27) at an accredited institution of learning. One entry per student.

Each submission must be cut and pasted on 8 1/2" by 11" sheets. Entries not conforming to these specifications will not be considered.

Entries must be postmarked no later than March 15, 1998 to qualify for consideration.

Please include your name, address, daytime phone, school name and address, year of studies, age, title of article, name and date of publication where the article appeared.

Entries should be mailed to:
JDC-Smolar Student Journalism Award
The Joint Distribution Committee
711 Third Avenue
New York, NY 10017
Attention: Kimberly Bayer

**GYÖRGYI ASSZONY
HÁZASSÁG-
ÉS TÁRSKÖZVETÍTŐ
SZOLGÁLATA
TELEFON: 326-5989
MUNKANAPOKON
8-10 ÓRÁIG
ÉS 20-22 ÓRÁIG**